

HALFORD MACKINDER

GEOGRAFICZNA OŚ HISTORII

Opracowanie

ROBERT POTOCKI

Przekład

MICHAŁ RADOSZKO

MICHAŁ SZYMUŚ

HALFORD MACKINDER

**GEOGRAFICZNA
OŚ HISTORII**

**Opracowanie
ROBERT POTOCKI**

**Przekład
MICHAŁ RADOSZKO
MICHAŁ SZYMUŚ**

Częstochowa 2009

BIBLIOTEKA INSTYTUTU GEOPOLITYKI, T. IV
SERIA ŹRÓDEŁ GEOPOLITYKI KLASYCZNEJ, T. I

RECENZENT:

Prof. dr hab. Jarosław Macała

KOREKTA I ADIUSTACJA:

Janina Potocka

OPRACOWANIE EDYTORSKIE:

Robert Potocki

PROJEKT OKŁADKI:

Kamil Banaszewski

© Instytut Geopolityki, Częstochowa 2009
© Robert Potocki, Michał Radoszko, Michał Szymuś

ISBN 978-83-61294-24-5

WYDAWCA:

Instytut Geopolityki
Aleja Pokoju 6/64
42-207 Częstochowa
<http://www.geopolityka.org.pl>
e-mail: geopolityka@gmail.com

SIR HALFORD JOHN MACKINDER (1861-1947)

ŚRÓDZIEMIE HALFORDA MACKINDERA

*Sprawy, których pamięć powinna
prze-trwać uległy zatraceniu. Historia
stała się legendą, legenda zaś mitem.*

J. R. R. Tolkien (1957)

Jeden z najwybitniejszych anglosaskich geopolityków – sir Halford Mackinder – urodził się 15 lutego 1861 roku w miasteczku w Gainsborough w Lincolnshire. Pochodził z wielodzietnej, lekarskiej rodziny. Niebagatelny wpływ na jego przyszłe zainteresowania naukowe miał ojciec, ceniony w okolicy naukowiec, który uczył go postrzegania i interpretowania otaczającego świata oraz wuj Halford Hewitt, który zaszczerpił w nim „ciekawość świata”¹. Jako 7-latek podjął naukę w szkole ogólnokształcącej im. Królowej Elżbiety, a następnie kształcił się w Epson College. Tam młody Halford rozwinął swoje umiejętności eseistyczne, erystykę, retorykę oraz zamiłowanie do nauk przyrodniczych i historii geologii. W październiku 1880 roku wstąpił on do Christ Church na Uniwersytecie Oxfordzkim. Tutaj zaczął specjalizować się w zoologii, równocześnie nie zaniedbując nauk ścisłych i przyrodniczych. Z kolei już na przedostatnim roku studiów zaczął także uczęszczać na wykłady z zakresu geologii, geografii i historii. Wówczas zaczął się już specjalizować w zakresie geografii fizycznej, politycznej i historycznej.

W 1882 roku wstąpił do Oxford Union Society, by w następnych latach zostać jego prezesem. Cztery lata później – po uzyskaniu przez Halforda Mackindera – dyplomu uniwersyteckiego z zakresu prawa prof. George Heford (historyk wojskowości) zaproponował mu wstąpienie do Królewskiego Towarzystwa Geograficznego. W tym czasie, ten młody uczony za-

---

¹ R. Domke, *John Halford Mackinder (1861-1947): zarys biografii naukowej*, „Geopolityka” 2009, nr 2, s. 33-41. Por. także: W. Parker, *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft*, Oxford 1982; B. Blouet, *Halford Mackinder: A Biography*, Texas 1987.

czął pracować nad rozwojem „geografii syntetycznej”, która w swoim zamierzeniu miała stanowić połączenie geografii fizycznej z naukami humanistycznymi i społecznymi.

W 1886 roku w rozprawie: *On the Scope and Methods of Geography* naukowiec ten zawarł podstawy „nowej geografii”, gdzie twierdził, że podstawą nauk geograficznych jest zawsze przestrzeń fizyczna, która w swoich rozważaniach przyczynowo-skutkowych powinna uwzględniać zarówno czynniki środowiskowe, jak i działalność człowieka w perspektywie długiego trwania².

W chwili, gdy zyskał uznanie jako naukowiec i propagator geografii jako dyscypliny akademickiej, w 1892 roku został on pierwszym dyrektorem University Extension College. Rok później Halford Mackinder został współzałożycielem Stowarzyszenia Geograficznego, a następnie London School of Economic. W 1897 roku odbył on podróż po Europie, poznając takich geografów jak: Joseph Partsch, Ferdinand von Richthofen i Elisée Réclus. Po powrocie na Oxford stworzył także szkołę geografii oraz poprowadził wyprawę naukową do Kenii, w celu zdobycia Mount Kenya.

Kolejny przełom w karierze Halford Mackinder nastąpił w 1902 roku. Wówczas to jego wykłady z zakresu geografii zyskały status akademicki. Ponadto rozgłos przyniosła mu kolejna rozprawa z zakresu studiów regionalnych: *Britain and the British Seas*, której znalazło się dość lakoniczne stwierdzenie, że Brytania to grudka węgla otoczona przez ryby³. Z kolei dwa lata później – na bazie syntezy geografii, historii i polityki⁴ – stworzył swoją słynną teorię *Heartlandu*⁵, którą wyłożył w

---

² H. Mackinder, *On the Scope and Methods of Geography*, „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography” 1887, v. 9, no. 3, s. 141-174. Por także: J. F. Unstead, *H. J. Mackinder and the New Geography*, „The Geographical Journal” 1949, v. 113, s. 47-57.

³ R. Domke, *op.cit.*, s. 36.

⁴ H. Mackinder, *Geography and History*, „The Times” 9 II 1905.

⁵ W tłumaczeniu dosłownym oznacza to Serce (Centrum) Łądu, lecz zdaniem autora najlepszym polskojęzycznym odpowiednikiem tego pojęcia jest

słynnym już artykule: *The Geographical Pivot of History*, który wywarł ogromny wpływ na nauki społeczne w XX wieku⁶.

W latach 1903-1908 H. Mackinder pełnił funkcję dyrektora London School of Economic. Tuż po zakończeniu I wojny światowej opublikował z kolei swoją fundamentalną rozprawę: *Democratic Ideals and Reality* (London 1919)⁷, w której wyłożył podstawy szkoły binarnej w geopolityce klasycznej. W tym też to okresie akademik ten był także brytyjskim Wysokim Komisarzem, przy Siłach Zbrojnych Południa Rosji⁸, któremu to w grudniu 1919 roku gen. Anton Denikin zlecił misję dyplomatyczną do Warszawy, w celu doprowadzenia do współdziałania militarnego między Polską a Państwem Rosyjskim⁹. Wyprawa ta co prawda zakończyła się niepowodzeniem, gdyż marszałek Józef Piłsudski odrzucił ofertę białych Rosjan. Niemniej jednak w zamian za to Komendant nakreślił temu wysłannikowi wizję kordonu sanitarnego między Niemcami a Rosją bolszewicką¹⁰. W następstwie tego spotkania geopolityk ten w memorandum wystosowanym do premiera Lloyd George'a ze stycznia 1920 roku postulował budowę bloku geopolitycznego na ob-

---

Śródziemnie. Tego sformułowania użyto także w niniejszym przekładzie. Por. także: B. Blouet, *Halford Mackinder and Pivotal Heartland* [w:] *Global Geostrategy: Mackinder and the Demence of the West*, ed. Idem, New York 2005, s. 1-16; *Heartlands: Webster's Facts and Phrases*, San Diego 2009; A. Sengupta, *Heartlands of Eurasia: The Geopolitics of Political Space*, New York 2009.

⁶ P. Viener, *The Geographical Pivot of History and Early 20th Century Geopolitical Culture*, „Geographical Journal” 2004, v. 170, no 4, s. 330-336.

⁷ *Demokratyczne ideały a rzeczywistość w ujęciu Halford Mackindera*, „Geopolityka” 2009, nr 2, s. 188-207.

⁸ B. Blouet, *Sir Halford Mackinder as British high commissioner to South Russia 1919-1920*, „Geographical Journal” 1976, v. 142, s. 228-36. Por. także: C. Kinvig, *Krucjata Churchilla: Brytyjska inwazja na Rosję 1918-1920*, Warszawa 2008.

⁹ R. Potocki, „Państwo krymskie” w 1920, „Przegląd Wschodni” 2000, t. VI, z. 4(24), s. 843-868.

¹⁰ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. II, Londyn 1985, s. 400.

szarze Międzymorza, złożonego z II Rzeczypospolitej, Ukrainy, Białorusi i Rosji (południowej)¹¹. Choć propozycje te zostały niebawem odrzucone przez władze brytyjskie, to jej echa są obecne w propozycjach gen. Piotra Wrangla na temat wygaszenia wojny wewnętrznej i współistnienia dwóch państw rosyjskich¹².

W 1923 roku nasz autor otrzymał własną katedrę geografii na Uniwersytecie Londyńskim. W okresie międzywojennym – pomimo przejścia na emeryturę – nadal udzielał się społecznie: do 1945 roku zasiadał w Imperialnym Komitecie Morskim, zaś w cztery lata wcześniej zrezygnował z członkostwa w Imperialnym Komitecie Ekonomicznym. W latach 1895-1931 H. Mackinder był także prezesem Sekcji Geograficznej Brytyjskiego Towarzystwa Zawaansowanej Nauki.

W 1920 roku za swą działalność naukową i polityczną otrzymał tytuł szlachecki. Schorowany zdążył jeszcze w 1943

---

¹¹ H. Mackinder, *General Report with Appendices on the Situation in south Russia: Recommendation for Future Policy 1919-1920* [w:] *Documents on British Policy 1919-1939*, series I, no. 656, London 1949, s. 786. Przeciwno tym propozycjom oponował wówczas Winston Churchill. Por.: B. Blouet, *op.cit.*, s. 163, 172-177; W. Parker, *op.cit.*, s. 71-72, 157, 238.

¹² W piśmie Piotra Struwego z 20 VI 1920 roku czytamy: „Zaprzestanie wojny domowej, gdyby zostało ono narzucone obu walczącym stronom, oznaczałoby w obecnych warunkach nie kapitulację Sił Zbrojnych Południa Rosji, przed Armią Czerwoną, lecz rozgraniczenie między Rosją bolszewicką a Rosją antybolszewicką, oparte na gwarancji zaspokojenia potrzeb życiowych obu terytoriów [...]. Wszelkie porozumienia zawarte w tej sprawie powinny zagwarantować nienaruszalność terytorium zajętego przez armię generała Wrangla, w granicach niezbędnych do zaspokojenia elementarnych potrzeb ekonomicznych ludności [...]. Poza tym, okręgi kozackie, których historyczną autonomię generał Wrangel potwierdził w trakcie rozmów z atamanami kozackimi, absolutnie nie mogą być podporządkowane władzy sowieckiej”. Por. P. Wrangel, *Wspomnienia*, t. 2, Warszawa 1999, s. 145-148. W sumie tak projektowane Państwo Rosyjskie miałoby swym zasięgiem objąć Taurydę, Noworosję oraz ziemie kozackie położone na Stepie Pontyjskim. Z kolei w polityce zagranicznej głównymi priorytetami były sojusz z Francją zbliżenie z Polską oraz porozumienie z Ukrainą Semena Petlury. Zob. przyp. 9; P. Wierzchoś, *Generał Piotr Wrangel: Działalność polityczna i wojskowa w latach rewolucji i wojny domowej w Rosji*, Kraków 2008, s. 177-209.

roku opublikować swią ostatnia rozprawę z zakresu geopolityki: *The Round World and the Winning of the Peace* („Foreign Affairs” 1943, no. 4) w którym zaprezentował własną wizję powojennego bipolarnego ładu globalnego¹³. Ta ostatnia publikacja była rozwinięciem rozprawy z 1924 roku: *The Nations of the Modern World*, w której stworzył on koncepcję *Midland Ocean Basin* (Śródoceanu, Oceanu Środka) jako swego rodzaju przeciwwagi dla idei Śródziemia. Zmarł 6 marca 1947 roku w wieku 86 lat.

Jego prace odegrały ogromną rolę w geopolityce niemieckiej (szkoła gen. Karla Haushofera) okresu III Rzeszy oraz współczesnej strategii politycznej USA (m.in. koncepcje Nicholasa Spykmana, Roberta Strausz-Hupè’go, Colina Graya, czy też *Wielka Szachownica* Zbigniewa Brzezińskiego), Francji (przykładowo oś Paryż-Berlin-Moskwa Henri de Groussouvre’a) i Rosji (Eurazjatyzm Aleksandra Dugina, oś Moskwa-Pekin-Dehli Igora Panarina). Także rozpad przestrzeni postsowieckiej pod koniec XX wieku pokazuje, że koncepcje Halforda Mackindera są nadal żywe wśród polityków i geoanalityków¹⁴. W Polsce głównymi propagatorami jego poglądów byli przede wszystkim płk Ignacy Matuszewski¹⁵ oraz Andrzej Maśnica¹⁶.

---

¹³ T. Klin, *Wizje ładu międzynarodowego w niemieckiej i anglosaskiej myśli geopolitycznej w okresie II wojny światowej*, Totuń 2008, s. 191-211.

¹⁴ G. Robbins, *The Post-Soviet Heartland: Reconsidering Mackinder*, „Global Affairs” 1993, no. 3, s. 95-108; M. Gerace, *Between Mackinder and Spykman: geopolitics, Containment and After*, „Comparative Strategy” 1991, no. 4, s. 347-364; P. Kennedy, Balansowanie na cienkiej linie, „Rzeczpospolita” 17-18 VII 2004, s. A6. Jak podaje Carlo Jean współczesne reinterpretacje H. Mackindera – z powodów geoeconomicznych – przenoszą *Heartland* bardziej na południe, na pogranicze Azji Środkowej i Xinjiangu (czyli historycznego Wielkiego Turkiestanu). Por.: Idem, *Geopolityka*, Wrocław 2003, s. 267-272.

¹⁵ I. Matuszewski, *Demokratyczne ideały i rzeczywistość* [w:] Idem, *Wybór pism: Kulisy historii Polski 1941-1946*, Rzeszów 1991, s. 171-183; S. Cenckiewicz, *Ignacy Matuszewski jako geopolityk*, „Arcana” 2001, nr 2(38) s. 173-182

¹⁶ A. Maśnica, *Świat kulisty i zwycięstwo w historii Sir Halforda Mackindera*, „Stańczyk” 1995, 1(25), s. 24-36.

Swoje rozmyślenia na temat związków między geografią, historią i polityką, które ostatecznie przybrały kształt w postaci eseju: *The Geographical Pivot of History* („Geograficzna oś historii”)¹⁷ Halford Mackinder zaprezentował publicznie 25 stycznia 2004 roku podczas posiedzenia Royal Geographical Society. Trzy miesiące później został on opublikowany w „Geographical Journal” (tom. 23, nr 6, s. 421-437). Trzeba sobie uzmysłwić, że tematyka i czas powstania tego wykładu nie był przypadkowy, gdyż jego formuła wpisywała się w debatę publiczną na temat relacji Wielkiej Brytanii z europejskimi wielkimi potęgami, jaką 23 kwietnia 2003 roku zainicjował sir Edward Grey, ówczesny Sekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (od 1905 roku minister)¹⁸.

W tym miejscu należy sobie uzmysłwić, iż *Geograficzna oś historii* powstała dosłownie w przededniu podpisania z Francją¹⁹ *Entente cordiale* (8 IV 1904), w której obie strony nie tylko wypracowały kompromisowy układ między strefami wpływów, lecz i zapowiedziały ściślejszą współpracę na terenie Europy. Z brytyjskiego punktu widzenia było to już koniecznością, gdyż na horyzoncie wielkiej polityki pojawiło się nienasycone mocarstwo nowego typu – II Rzesza Niemiecka (1871-1914), której głównymi atutami były potęga przemysłowa, potencjał demograficzny, innowacyjność technologiczna, zdolność decyzyjna, potęgą lądowa oraz potencjał morski.

---

¹⁷ Angielski słowo *Pivot* tłumaczy się jako oś, sworzeń oraz rdzeń. Choć z zdaniem piszącego najbardziej sensowne w tym przypadku wydaje się to drugie pojęcie, to jednak ze względu na pewną tradycję intelektualną w przekładzie polskim z reguły wspomina się ten tytuł w kontekście tego pierwszego zwrotu. Ponadto tak w 1943 roku przełożył to sam I. Matuszewski. Jak zanotował w swoim artykule: „Mackinder nazwał ziemię Międzymorza Bałtycko-Czarnomorskiego «osią geograficzną historii» po raz pierwszy w 1904 roku”. Por.: Idem, *op.cit.*, s. 179.

¹⁸ A. Sengupta, *op.cit.*, s. 6.

¹⁹ Wypada w tym miejscu przypomnieć, że Francja miała już wówczas podpisany układ sojusznicy z Rosją (17 VIII 1882), a kierowany przeciw II Rzeszy.

Połączenie tych czynników zdawało się zatem zagrażać ówczesnemu *Pax Bratanica*²⁰.

Dlatego też mówiąc o genezie tego eseju należy także uwypuklić fakt, iż powstał on właśnie w atmosferze strachu przed załamaniem się dotychczasowego ładu globalnego. Prace takich autorów, jak: Headon Hill, *The Spies of Wight* (1899), Erskine Children, *The Ridde of the Sands* (1903), czy też Londona Jamesa *The Boy Galloper* (1903) podtrzymywały to poczucie zagrożenia²¹. W następnych latach te fobie i lęki będą nadal podtrzymywane, głównie za sprawą niemieckich zbrojeń morskich oraz polityki wielkoimperialnej.

* * *

Sir Halford Mackinder w swoim tytułowym eseju za punkt wyjścia przyjął założenie, że środowisko naturalne kontroluje człowiek, choć z drugiej strony ta zależność jest obustronna. W jego ujęciu kontynenty stanowią małe wysepki na wszechświatowym oceanie, zaś panowanie na lądzie zapewnia kontrolę nad morzem. Kluczem dla polityki globalnej – z perspektywy Europy – jest obszar eurazjatyckiego Wielkiego Stepu, który nasz autor nazywa *Heartlandem*²². „Mackinder – pisał w 1943 roku Ignacy Matuszewski – jest człowiekiem, który powiedział nie tylko, co stanie, lecz dlaczego tak się stanie [...]. Kto i jak może opanować wielką wyspę świata? Kto i jak może sięgnąć po hegemonię nad trzema lądami: Europą, Azją i Afryką?. Mackinder szuka odpowiedzi na to pytanie, wpatruje się w rzeźbę tereny i prądy historii. Rzeźba terenu wskazuje mu, że istnieje pewien obszar naturalnie obronny, zamknięty zgoła dla dostępu od morza, trudno dostępny także od północy, południa i wschodu: przez Boga stworzona olbrzymia forteca w środku

---

²⁰ P. Vienier, *The Diplomatic context: Britain and international relations* [w:] *Global Geostrategy*, s. 55-63.

²¹ N. Ferguson, *Imperium: Jak Wielka Brytania zbudowała nowoczesny świat*, Warszawa 2007, s. 264-268

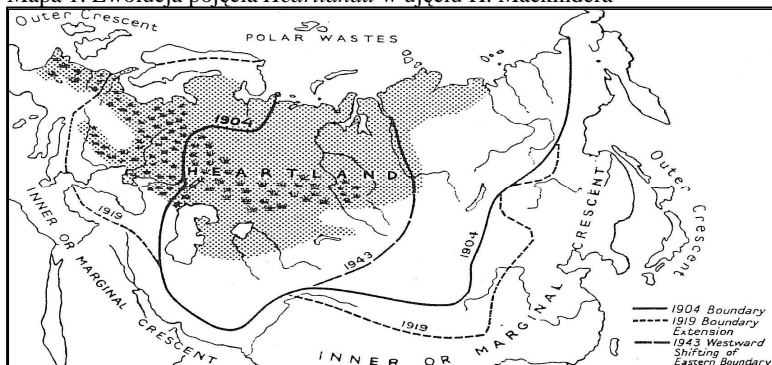
²² G. Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford 2009.

wielkiej wyspy świata [...]. Ten obszar, tak naturalnie obronny, Mackinder nazywa serce lądu – *Heartland*.

Heartland – to pas lasów, ciągnący się od Polski aż do Mongolii i pas stepów, ciągnących się od Węgier aż do Mongolii. Wielka forteca jest nie tylko obronna – jest także płaska i żyzna – zdolna do karmienia milionów”²³.

W Mackinderowskich rozważaniach Stary Kontynent jest nie tylko kolebką starożytnych cywilizacji Grecji i Rzymu, lecz przede wszystkim współczesnym wzorcem do naśladowania, i to w skali planetarnej. W okresie średniowieczna jego obszar i zasięg oddziaływania był jednak znacząco ograniczony przez inne podmioty geopolityczne. W tym czasie ulegał on ustawicznemu najazdom ze Wschodu ze strony społeczności nomadycznych, które przybywały z Azji Środkowej oraz obszarów Mongolii współczesnej przez dwie „eurazjatyckie bramy”: Step Pontyjski (Kipczak) położony między Urałem a Morzem Kaspijskim oraz szlakiem anatolijsko-bałkańskim z Azji Mniejszej.

Mapa 1. Ewolucja pojęcia *Heartlandu* w ujęciu H. Mackindera

Źródło: C. Gray, *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution*, New York 197722.

Sytuacja ta uległa radykalnemu odwróceniu wraz z zapo-

---

²³ I. Matuszewski, *op.cit.*, s. 176.

czątkowaniem epoki wielkich odkryć geograficznych, kiedy to europejski Zachód wyruszył na morze, zaś jego wschodnia część zapoczątkowała proces osadnictwa na jego kresach i rozpoczęła powolny marsz w kierunku Pacyfiku. Ironia historii, jak podkreśla autor, polega na tym, że ci pierwsi poszli szlakiem starożytnych Greków, zaś Rosjanie podążyli za przykładem Rzymian. To zdecydowało ostatecznie o rozejściu się dróg Europy atlantyckiej oraz jej wschodniej części, która objęła w posiadanie i władztwo dziedzictwo koczowników. Tezy te pozostawały aktualne przez stulecia i nadal nie tracą na aktualności w związku z rozwojem przemysłu, kolei żelaznej oraz innowacyjności technologicznej.

Według *Geograficznej osi historii* na wielką politykę składają się zatem następujące elementy:

1. Europa powstała dzięki obecności i w opozycji do społeczności nomadycznych wywodzących się z Wielkiego Stepu;

2. Stary Kontynent to z jednej strony „atlantyckie” ludy romano-germańskie (morskie), z drugiej zaś – słowiańsko-bizantyjskie (lądowe);

3. W epoce nowożytnej (Kolumbijskiej), kiedy Europa atlantycka wyruszyła na ocean, nowopowstałe imperium rosyjskie zajęło miejsce i aspiracje koczowników: głód ziemi, poszukiwanie granic naturalnych, militarystyczną organizację państwa oraz system autokratyczny²⁴;

4. Rozwój potęgi interkontynentalnej, tak aby nie stanowiła ona zagrożenia dla imperiów morskich należy ograniczyć na terenach przybrzeżnych i ich wodach terytorialnych. Nie wolno zatem dopuścić do sytuacji, aby przebiła się ona do otwartego oceanu²⁵;

5. Zagrożeniem dla Europy początków XX stulecia było potencjalne porozumienie potęgi wielkoprzestrzennej (carskiej

---

²⁴ D. Walton, *Geopolitics and Great Powers in the 21st Century: Multipolarity and Revolution In Strategic Perspective*, New York 2009, s. 3-5, 14-24.

²⁵ P. Coones, *The Heartland In Russian History [w:] Global Geostrategy*, s. 64-89

Rosji) z mocarstwem technokratycznym (II Rzeszą Niemiecką);

6. Geopolityka powstała ze związków przyczynowo-skutkowych między geografią a polityką.

Europejska wojna domowa (1914-1945) oraz Zimna Wojna (1945-1989) potwierdziły większość założeń i postulatów sformułowanych w 1904 roku przez Halforda Mackindera. Ostatecznie też jego doktryna geopolityczna „szkoły binarnej” ewoluowała by ostatecznie przybrać następujący kształt:

1. Kontrola na Wyspą Świata (Europa – Azja – Afryka) przez pojedyncze supermocarstwo w dłuższej perspektywie doprowadzi je do panowania nad całą planetą;

2. Interesy strategiczne mocarstwa lądowego (talassokracji, Behemota) i morskiego (tellurokracji, Lewiatana) krzyżują się na obrzeżach Przymorza (*Rimlandu*) i okalających je wód przybrzeżnych. Kontrola nad tymi terenami i akwenami przez potęgę półwyspową nie oznacza jeszcze panowania nad Śródziemiem (*Heartlandem*), lecz jest ona kluczowa dla powstrzymania potencjalnej globalnej hegemonii mocarstwa interkontynentalnego²⁶.

ROBERT POTOCKI

---

²⁶ C. Gray, *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution*, New York 1977, s. 15.

GEOGRAFICZNA OŚ HISTORII

*K*iedy w odległej przyszłości historykom przyjdzie jeszcze raz spojrzeć na określone stulecia, które obecnie mijamy, to może się okazać iż, z perspektywy ich czasów – tak jak my obserwujemy dzisiaj dynastie staroegipskie¹ – ostatnie czterysta lat znane jako epoka kolumbijska², zakończyły się jeszcze na początku XX wieku³. W ostatnim czasie modna stała się opinia, że odkrycia geograficzne jakoby dobiegły już końca, a tym samym nadszedł czas na przeorientowanie geografii w kierunku intensyfikacji badań szczegółowych oraz syntez filozoficznych. Przez te cztery stulecia kontury świata zostały zarysowane z dużą dokładnością i nawet na obszarach podbiegunowych podróże [Fridtjofa] Nansena⁴ oraz [Roberta Falcona] Scotta ograniczyły

---

¹ Egipskie stare państwo – okres w historii Egiptu przypadający na lata 2675-2170 p.n.e. i obejmujący czasy III-VI dynastii. Założycielem tego podmiotu był Dżoker. W tym okresie kraj ten osiągnął szereg sukcesów w integracji wewnętrznej oraz ekspansji terytorialnej. Rozpoczęto budowę piramid. Katastrofa nastąpiła w czasach panowania Pepi II, kiedy to wskutek anarchii społecznej Egipt pogrążył się w anarchii związanej z gwałtowną zmianą klimatyczną.

² Epoka kolumbijska – jest to tzw. syndrom 1492 roku, kiedy to pływający pod hiszpańską flagą Krzysztof Kolumb poszukując morskiej drogi do Indii dołynął do Ameryki (zachodniej hemisfery), czym zapoczątkował nową epokę historyczną, której podstawową cechą do połowy XX wieku był eurocentryzm. Por.: G. Arrighi, I. Ahmad, M. Shih, *Poza hegemoniami zachodnimi*, „Lewą nogą” 2003, nr 15, s. 153-226.

³ Z perspektywy XXI wieku diagnoza ta wydaje się jednak zbyt przedwczesna. Co prawda, w połowie XX stulecia nastąpił stopniowy kres globalnego europocentryzmu, lecz równocześnie rozwinął się atlantyzm i eurazjatyzm. Obecnie także niektórzy autorzy mówią o nadejściu ery Pacyfiku (Chinomeryki), która oznacza pewnego rodzaju odtworzenie panregionów geopolitycznych sprzed okresu wielkich odkryć geograficznych oraz ponowną marginalizację Europy.

⁴ Fridtjof Wedel-Jarlsberg Nansen – norweski oceanograf i botanik, który w latach 1893-1888 przeprowadził ekspedycję naukową na Grenlandię, podczas której udowodnił, że jest ona wyspą. W czasie drugiej wyprawy polarnej (1893-1896) badał północne obszary Kanady i bez powodzenia próbował dotrzeć do bieguna północnego.

prawdopodobieństwo, co do poważniejszych odkryć [geograficznych]. Ale początek XX wieku jest w istocie końcem wielkiej epoki historycznej, nie tylko ze względu na swoje osiągnięcia, chociaż te były wielkie.

Misjonarze, konkwistadorzy, farmerzy, górnicy i ostatnio inżynierowie, podążali tak dokładnie śladami podróżników, że bardziej odległe obszary świata ledwie co zostały zbadane, a już musimy dokumentować fakt zakończenia zawłaszczania tych nowych terytoriów⁵. W konsekwencji w Europie, obu Amerykach, Afryce i Australii pozostały jedynie niewielkie enklawy, mogące stać się przedmiotem sporów [międzynarodowych], będące rezultatem konfliktów zbrojnych między potęgami zachodnimi a siłami miejscowymi⁶. Nawet w przypadku Azji jesteśmy prawdopodobnie świadkami ostatnich ruchów w ramach rozgrywki pierwotnie prowadzonej przez jeźdźców Jermaka [Timofiejewicza]⁷ i marynarzy Vasco da Gamy⁸.

Ogólnie zatem rzecz ujmując, możemy porównać epokę ko-

---

⁵ Do połowy XX wieku panowała w polityce powszechne przekonanie, że podstawowym wyznacznikiem wielkiego mocarstwa jest zasięg terytorialny poszczególnych państw, które tworzyły całe systemy imperialne (kolonialne).

⁶ W przededniu wybuchu I wojny światowej aż 80% światowej ekumeny było rządzone przez Europę, Rosję i USA. Por.: P. Kennedy, *Mocarstwa świata: narodziny – rozkwit – upadek*, Warszawa 1994, s. 196-272.

⁷ Jermak Timofiejewicz – ataman kozacki w służbie rosyjskiej, który w 1581 roku poprowadził wyprawę na tereny tatarskie położone na Syberii i dotarł aż do Irtysza. Udowodnił tym samym, że możliwe jest dotarcie Europejczyków drogą lądową do Oceanu Spokojnego. W 1583 roku jego wysłanicy dotarli do Moskwy i nowopoznane tereny ofiarowali Iwanowi Groźnemu. Niespełna kilka lat później powstały już na Syberii pierwsze miasta rosyjskie – Tiumeń (1586) i Tobolsk (1587). Z kolei w 1604 roku zbudowano twierdzę w Tomsku. Na początku XVII wieku wpływy Kremla na Syberii sięgały już rzeki Ob. W tym samym czasie Rosjanie „odkryli” na Dalekim Wschodzie Chiny. W konsekwencji państwo to oraz ocean miały przez długie lata stanowić naturalny kres ekspansji wschodniej.

⁸ Vasco da Gama – odkrywca portugalski, który w latach 1497-1499, jako pierwszy Europejczyk, opłynął Afrykę i odnalazł drogę morską do Indii. Jego morskie dokonania rozpoczęły erę ekspansji Zachodu na obszarach subkontynentu indyjskiego oraz Środkowego Wschodu.

lumbijską z okresem, który ją poprzedzał, poprzez uznanie za jej podstawową cechę ekspansję Europy przeciwko prawie zawsze słabym podmiotom, w czasie kiedy średniowieczne chrześcijaństwo zostało zepchnięte do niewielkich rozmiarów enklawy i było zagrożone z zewnątrz przez barbarzyńców⁹. [Jednakże] porównawszy od czasów współczesnych, w epoce postkolumbijskiej, ponownie będziemy musieli radzić sobie z zamkniętym systemem politycznym, tym razem jednak w wymiarze ogólnosiątkowym¹⁰.

Każda przemiana sił społecznych, zamiast rozproszyć się w otaczającym ją kręgu nieznanej przestrzeni oraz barbarzyńskiego chaosu, odbija się głośnym echem w odległej części globu, słabe zaś elementy systemu polityczno-ekonomicznego świata zostaną w jej efekcie rozbite. Jest w końcu ogromna różnica między wystrzelonym pociskiem w obrębie fortyfikacji a zamkniętą przestrzenią wielkiego budynku, czy też statku. Być może nawet niewielka świadomość tego faktu odwraca uwagę mężów stanu w różnych częściach świata od ekspansji terytorialnej w kierunku walki o praktyczną skuteczność [polityki zagranicznej].

Dlatego też wydaje mi się, że w obecnej dekadzie znajdujemy się po raz pierwszy w sytuacji, kiedy możemy postarać się – z

---

⁹ W tym miejscu warto przytoczyć opinię Alfreda Crosby'ego: „Cywilizacja Starego Świata nie szukała nowatorskich rozwiązań, nie sięgnęła po nowe źródła energii, za to dokonała ekspansji przestrzennej [...]. Motywem przewodnim starego Świata była rywalizacja, a nie innowacja”. Por.: Idem, *Imperializm ekologiczny: Biologiczna ekspansja Europy 900-1900*, Warszawa 1999, s. 51. Szerzej zob. także: J. Diamond, *Strzelby, zarazki, maszyny: Losy ludzkich społeczeństw*, Warszawa 2000; J. Kieniewicz, *Wprowadzenie do historii cywilizacji Wschodu i Zachodu*, Warszawa 2003; F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006; J. Mathiex, *Wielkie cywilizacje: Rozkwit i upadek imperiów*, Warszawa 2008.

¹⁰ Halford Mackinder usiłuje tu opisać zjawisko, które w naukach społecznych nosi nazwę: „efektu motyla”. W jego opinii z początkiem XX wieku postępujący wzrost współzależności między państwami prowadzi do tego co pod koniec stulecia zostało określone mianem internacjonalizacji czy też globalizacji.

pewną dozą prawdopodobieństwa – o nakreślenie związków między większymi uogólnieniami geograficznymi a historycznymi. Obecnie możemy dostrzec coś w rzeczywistych zbiorach cech i zdarzeń na arenie ogólnościowej oraz poszukiwać formuły, która wyrazi pewne aspekty, w każdym razie, czynnika geograficznego w historii powszechnej. Jeśli będziemy mieli szczęście czynnik ten powinien mieć praktyczną wartość w określeniu pewnych zasad rywalizujących ze sobą sił w obecnej polityce międzynarodowej. Znane określenie o ekspansji imperium [brytyjskiego] w kierunku zachodnim jest empiryczną i fragmentaryczną próbą tego rodzaju [działań].

Tego wieczora proponuję opisanie tych fizycznych cech świata, które uważam za najbardziej determinujące poczynania człowieka i zaprezentowanie niektórych głównych cech historii, jako organiczne z nimi związanych. Moim celem nie będzie dyskusja nad wpływem tych czy innych rodzajów cech, ani też badania nad lokalną geografią, lecz raczej wyeksponowanie historii człowieka, jako składnika życia światowego organizmu. Przyznaję, że doszedłem tylko do jednego aspektu prawdy i nie zamierzam skłaniać się ku przesadnemu materializmowi. To człowiek, a nie przyroda, zapoczątkowuje [pewne procesy historyczne], lecz natura w znacznej mierze je kontroluje. Interesuje mnie bardziej ogólna prawidłowość geograficzna niż procesy historii powszechnej. To oczywiste, że możemy mieć nadzieję na przybliżenie prawdy, dlatego przyjmuję [wszelką] krytykę.

Ostatnio profesor Freeman stwierdził, że jedyna historia, która ma znacznie [planetarne] to ta o dziejach cywilizacji śródziemnomorskiej oraz europejskiej¹¹. W pewnym sensie, oczywiście jest to prawda: w końcu rasy te zapoczątkowały idee przyjęte później przez spadkobierców Grecji i Rzymu, dominujące [obecnie] wszędzie na świecie. Jednak, z innego punktu widzenia, takie spostrzeżenie hamuje rozwój intelektualny.

Koncepcje, które prowadzą do utworzenia narodu – jako

---

¹¹ Freeman – profesor Uniwersytetu Oxfordzkiego, gdzie zajmował się badaniami porównawczymi nad dziejami cywilizacji.

przeciwwaga dla zwykłego stadnego motłochu – zwykle bywały akcentowane pod presją zbiorowych doświadczeń i z uwagi na konieczność wspólnego przeciwstawienia się czynnikom zewnętrznym¹². Idea angielska powstała po zniszczeniu heptarchii przez duńskich i normandzkich zdobywców¹³; zamysł Francji narodził się w wyniku powstrzymania Hunów¹⁴ pod Chalons przez koalicję Franków, Gotów i Rzymian¹⁵ oraz w czasie wojny stuletniej z Anglią¹⁶; chrześcijaństwo uformowało się w czasie

---

¹² Na początku XX wieku wraz z rozwojem nauk społecznych w Europie Zachodniej utarł się pogląd iż, państwo narodowe powstało w wyniku poczucia wspólnego zagrożenia zewnętrznego, zaś przelana w jego obronie krew pozwoliła na zapoczątkowanie procesów narodotwórczych w rozumieniu współczesnym. Tu w analizie H. Mackindera widoczny jest wpływ prac Gustave le Bona: *Psychologia tłumu* (Warszawa 1994) oraz *Psychologia rozwoju narodów* (Warszawa 1999).

¹³ Anglosasi pojawili się w Brytanii na początku V wieku n.e. W okresie tzw.: *Dark Ages* utworzyli tam jakoby heptarchię (V-IX wiek) – sojusz siedmiu królestw germańskich, zniszczonych najpierw przez najazdy duńskich wikingów (kontrolowali enklawę w Yorku), a następnie przez podbój Wilhelma Zdobywcy w 1066 roku. Po przejściu władzy przez Normanów elita anglosaska została zastąpiona przez przybyszów z kontynentu, z kolei ich asymilacja zapoczątkowała tworzenie się nowoczesnej narodowości angielskiej

¹⁴ Hunowie – lud stepowy, który pojawił się we wschodniej Europie w IV wieku na terytorium dzisiejszej Ukrainy. Po podporządkowaniu sobie Awarów i pobiciu Ostrogotów zepchnęli plemiona germańskie w kierunku imperium rzymskiego, w wyniku czego doprowadzili za całkowitej przebudowy układu sił na tym kontynencie w wyniku czego zapoczątkowali wędrówkę ludów oraz stopniowy upadek cesarstwa zachodniorzymskiego. Zbudowali także imperium rozciągające się od Morza Kaspijskiego po Ren. Po śmierci ich najwybitniejszego wodza Attyli (451) państwo to przestało w ogóle istnieć. Zepchnięci na stepy czarnomorskie i pokonani przez Awarów złączyli się z następnymi Bułgarami.

¹⁵ Bitwa pod Chalons (Polach Katalaunijskich) – zbrojne starcie 20 VI 451 roku między Hunami a koalicją rzymsko-wizygocko-frankijską, zakończone zwycięstwem tych ostatnich pod dowództwem Flawiusza Aecjusza. W jej wyniku zaczęła kształtować się państwowość Franków na terenach ówczesnej Galii, zaś Cesarstwo Rzymskie na Zachodzie ostatecznie upadło 25 lat później.

¹⁶ Wojna stuletnia – konflikt zbrojny między Paryżem a Londynem w latach 1337-1453 związany z posiadłościami tego ostatniego na kontynencie oraz jego roszczeniami do korony francuskiej. Przełomem w działaniach wo-

rzymskich prześladowań a następnie rozwinęło w okresie wypraw krzyżowych¹⁷; idea Stanów Zjednoczonych została uznana, a regionalny separatyzm kolonialny zaniknął, tylko dzięki wieloletniej wojnie o niepodległość¹⁸; z kolei idea imperium niemieckiego została niechętnie przyjęta w Niemczech południowych po wspólnej walce z Niemcami północnymi przeciwko Francji¹⁹.

To, co mogę określić jako literacką koncepcją historii, poprzez skupienie uwagi na koncepcjach i cywilizacji będącej ich rezultatem, jest skłonne stracić z oczu bardziej podstawowe uwarunkowania, których nacisk jest zwykle pasjonującą przy-

---

jennych była działalność Joanny d'Arc, W wyniku tej wojny posiadłości angielskie zostały w kontynentalnej Europie zostały ograniczone do minimum, zaś we Francji doszło w tym czasie nie tylko do zintegrowania narodowego, lecz rozpoczął się mozolny proces budowania nowożytnej potęgi lądowej.

¹⁷ Wyprawy krzyżowe – ogólna nazwa wszystkich krucjat (wojen religijnych) w XI-XIII wieku prowadzonych przez chrześcijaństwo zachodnie w celu odbicia Ziemi Świętej z rąk Arabów, a następnie Turków. Ogółem wylicza się 7 wypraw wojskowych tego typu, z czego I – zakończyła się zdobyciem Palestyny i utworzeniem Królestwa Jerozolimskiego. Z kolei IV – zamiast podążać do Ziemi Świętej zadowoliła się spłądowaniem Bizancjum i ustanowieniem tam Cesarstwa Łacińskiego. W sumie wojny na Bliskim Wschodzie nie pozwoliły Europejczykom za dobre zadomowić się na Bliskim Wschodzie. Niemniej jednak w tym samym czasie z powodzeniem prowadzono reconquistę w Hiszpanii.

¹⁸ Rewolucja amerykańska – konflikt zbrojny między Wielką Brytanią a trzynastoma koloniami w Ameryce Północnej w latach 1775-1783 w wyniku której powstały Stany Zjednoczone Ameryki. Na początku XX wieku była to już największa potęga przemysłowa świata i rozległe terytorialnie państwo, sprawujące polityczną kontrolę na hemisferą zachodnią oraz Filipinami. Jednak dopiero wojny 1917-1918, 1941-1945 uzmysłowiły światu, że jest to także wielka potęga militarna i kulturowa.

¹⁹ W wyniku osłabienia władzy cesarskiej, rozbitcia dzielnicowego w średniowieczu oraz pojawienia się dualizmu religijnego w epoce nowożytnej (katolicyzm – protestantyzm) w Niemczech wykształciły się dwa ośrodki integracyjne: południowoniemiecki ze stolicą w Wiedniu (Austria) – prowadzący politykę ekspansji w kierunku południowo-wschodnim oraz północnoniemiecki z centrum w Berlinie (Prusy). Ten ostatni po proklamowaniu Cesarstwa Austriackiego w 1804 roku w wyniku serii wojen z Danią, wspominaną Austrią i Francją doprowadził do utworzenia w 1871 roku Cesarstwa Niemieckiego (II Rzeszy), opartego o koncepcję tzw.: „Małych Niemiec”.

*czyną wysiłków, którymi się karmi wielkie idee. [W końcu] odpychająca osobowość spełnia cenną społeczną funkcję w jednoczeniu się jej wrogów, [z kolei] Europa pod zewnętrzną presją barbarzyńców ukształtowała swą cywilizację. Dlatego też zachęcam do spojrzenia przez chwilę na Europę i jej historię, jako podporządkowanych Azji i dziejom azjatyckim, gdyż cywilizacja europejska jest, w bardzo dużym stopniu, rezultatem samoistnej walki przeciw inwazji azjatyckiej*²⁰.

---

²⁰ Zdaniem H. Mackindera Europa powstała w opozycji do zewnętrznych organizmów politycznych. W zasadzie jest to słuszna uwaga, gdyż pierwotnie pojęcie to w języku starokoptyjskim oznaczało po prostu zachód (*Ereb*). Taka też Stary Kontynent nazywali Arabowie, walczący z ówczesnym państwem frankijskim. W epoce nowożytnej była to już powszechnie akceptowana nazwa, która wyparła średniowieczne określenie *Christianitas*. Autor ten jednak nie zauważa, że Europa współczesna jest w sensie kulturowo-religijnym kontynuatorką wcześniejszych cywilizacji (kreteńskiej, greckiej, rzymskiej) oraz procesu przekształceń terytorialnych będących następstwem wędrówki ludów nomadycznych wywodzących się właśnie z Azji na bazie której powstały współczesne narody i państwa od Dniepru po Atlantyk. Czynnikiem spajającym ten ogromny obszar było chrześcijaństwo, rzymskie prawo, grecka filozofia oraz dualizm cesarsko-papieski.

Także zdaniem współczesnych badaczy Europa ma znacznie większe i głębsze związki z nomadami niż, to się powszechnie przypuszcza. Oazowa teoria początków rolnictwa zaprezentowana w 1998 roku przez Williama Ryana i Waltera Pitmana dowodzi, że początków cywilizacji typu osadniczego należy poszukiwać już 12 tys. lat temu właśnie na terenie Stepu Pontyjskiego, kiedy to Morze Czarne było największym eurazjatyckim zbiornikiem słodkowodnym. Po przebicciu się Morza Śródziemnego przez Bosfor i Dardanels nastąpiła zagłada tej pierwszej „cywilizacji europejskiej”. W konsekwencji tego wydarzenia geograficznego nastąpiła migracja ludności na Bliski Wschód i do Anatolii, gdzie w jej wyniki powstały znane nam już z podręczników historii cywilizacje w dorzeczu Nilu i żyznego półksiężycu.

Jednak „właściwa” (re)kolonizacja Europy rozpoczęła się ok. 10 tys. lat temu o terenów Bliskiego Wschodu. Wyróżniamy tu cztery zasadnicze fale emigracyjne: grecko-anatolijcką (7-6 tys. lat p.n.e.), bałkańską (kultura starczewsko-kryszyńska, 6-5,3 tys. lat p.n.e.), śródziemnomorską (kultura cardium, 6-4 tys. lat p.n.e.) oraz kontynentalną (kultura ceramiki wstęgowej, 5,5-4,5 tys. lat p.n.e.). Wygląda zatem na to, że najstarsi mieszkańcy Europy byli potomkami nomadów żyjących na Stepie Pontyjsko-Kaspijskim, którzy pod wpływem zmian klimatycznych (wysychanie stepu) przyjęli nad Morzem Czarnym osiadły tryb życia, zaś po „potopie” przenieśli się na Bliski

Najbardziej zdumiewający kontrast na mapie współczesnej Europy stanowi Rosja, utrzymująca w swym władaniu połowę kontynentu oraz grupa [znacznie] mniejszych subregionów będąca pod panowaniem potęg Zachodu. Oczywiście z perspektywy geografii fizycznej zachodzi podobny kontrast między dziewiczą niziną Wschodu [Europy] a urozmaiconym kompleksem gór i dolin, wysp i półwyspów, które stanowią określoną całość [zachodniej] części [tego] kontynentu²¹. Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że w tych znanych faktach jest [rzeczywiście] korelacja między środowiskiem naturalnym a organizacjami politycznymi – tak oczywista, że prawie niewarta opisanie – szczególnie, kiedy zauważymy, że wszędzie na równinie rosyjskiej surowa zima jest przeciwstawiona upalnej letniej porze roku, co czyni stan bytowania ludzkiego [jeszcze] bardziej złożonym. Jednakże seria map historycznych – jak ta zawarta w Atlasie Oxfordzkim²² – odkryje [przed nami] fakt, że zbieżność [terytorialna] Rosji europejskiej z Niziną Wschodnioeuropejską jest sprawą nie tylko mniej więcej ostatnich stu lat, lecz że i we wcześniejszym okresie istniało konsekwentne przekonanie o całkowicie odmiennej tendencji w sposobie tworzenia się [na

---

Wschód, skąd następnie ich potomkowie po 2 tys. lat ponownie zaczęli odkrywać Stary Kontynent.

Pamiętajmy jednakże, że współczesny kształt etniczny Europy jest konsekwencją wymieszania się tych osadników z nomadami, którzy przybyli tu w ramach wielkiej wędrówki ludów. Por.: W. Ryan, W. Pitman, *Potop Noego*, Warszawa 2001; I. Wilson, *Przed Potopem*, Warszawa 2002, A. Piotrowski, *Kultura nadeszła ze Wschodu*, „Newsweek Polska” 8 IX 2002, nr 36.

²¹ Z punktu widzenia geografii fizycznej Stary Kontynent dzieli się pod względem ukształtowania powierzchni na dwie zasadnicze części: zachodnią – urozmaiconą terytorialnie oraz wschodnią – głównie o charakterze nizinnym. W tym ostatnim przypadku możemy jednak wyróżnić jeszcze dwie podstrefy: północną, lesistą i niedostępną dla nomadów ze względów terenowych i klimatycznych oraz stepową ciągnącą się od Polski i Węgier aż po Pacyfik. Ten eurazjatycki Wielki Step był swego rodzaju połączeniem lądowym między Europą kontynentalną a Chinami.

²² Wydawnictwo zwarte zajmujące się edytowaniem atlasów prowadzone przez Uniwersytet Oxfordzki.

tym obszarze] organizmów politycznych²³.

Generalnie możemy przyjąć, że rozmieszczenie dwóch stref [geograficzno-fizycznych] dzieliły [ten] kraj na północny i południowy system polityczny²⁴. Faktem jest, że mapa topograficzna nie wyraża konkretnego kontrastu fizycznego, który jeszcze do niedawna kontrolował przemieszczanie się i osadnictwo ludzkie w Rosji. Kiedy obraz zimowego śniegu zanika ku północy z olbrzymich powierzchni [tej] równiny, podążają za nimi deszcze, których maksymalne opady występują w maju i czerwcu na wybrzeżu Morza Czarnego, a bliżej Bałtyku i Morza Czarnego dopiero w lipcu i sierpniu? Na południu spóźnione lato to okres suszy. W wyniku tych klimatycznych uwarunkowań północne i północno-zachodnie lasy ograniczone zostały tylko przez bagna, podczas gdy południe i południowy-wschód to bezkresne stepy trawiaste z lasami położonymi wyłącznie wzdłuż rzek.

Linia rozgraniczająca dwa [wspomniane] regiony biegnie ukośnie w kierunku północno-wschodnim od północnego końca Karpat do punktu w okolicach Uralu, bliżej jego południowego niż północnego krańca. Moskwa leży trochę na północ od tej linii, albo – innymi słowy – po jej zalesionej stronie²⁵. Na peryferiach Rosji, w granicach wielkiego lasu, biegła [ona następnie] na zachód prawie dokładnie przez centrum europejskiego prze-

---

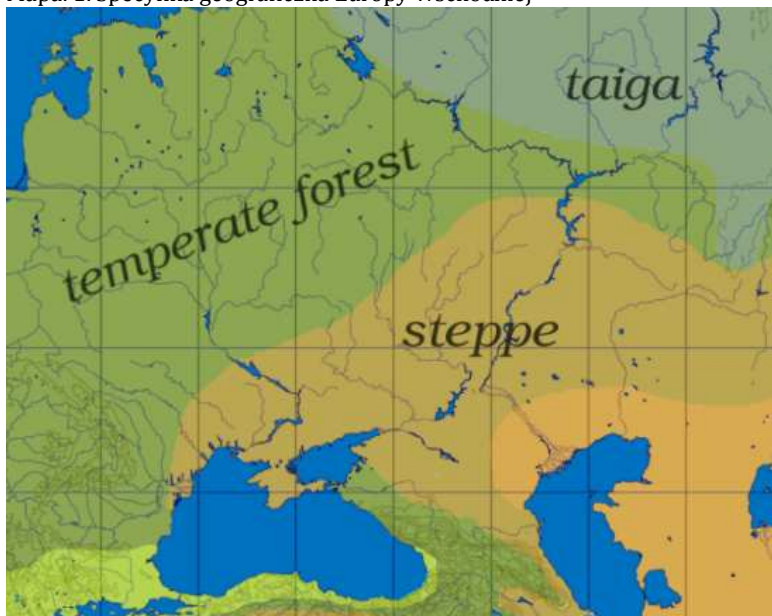
²³ Na obszarze Eurazji jeszcze przed rozpoczęciem ekspansji rosyjskiej w kierunku wschodnim istniały dwa podstawowe imperia o charakterze uniwersalistycznym: mongolskie (XIII-XIV wiek) oraz turkuckie (Kaganat staroturcki, VI wiek). Cechą wspólną wszystkich trzech organizmów politycznych był terytorializm, nie uznający barier naturalnych, autokracja, pa-trymonializm i militarystyczna organizacja państwa. Por.: L. Gumilow, *Dzieje dawnych Turków*, Warszawa 1972.

²⁴ Najlepiej rozróżnienie to jest widoczne w przypadku Rusi Kijowskiej, gdzie po jej upadku pozostała część południowa, która związała się z Europą kontynentalną oraz północna, którą w wyniku serii wojen zjednoczyła Ruś Moskiewska. Generalnie trzeba przyznać, że od wczesnego średniowiecza aż po XVI wiek Step Pontyjsko-Kaspijski, oprócz Rusi Kijowskiej, zajmowały liczne organizmy państwowe: Chazara i Bułgaria Kamska, a następnie pogrobowcy Złotej Ody.

²⁵ Takie usytuowanie geograficzne Moskwy sprawiało, że pierwotnie księstwo to określano mianem Rusi Zaleskiej.

smyku, który ciągnie się 1 200 km przez obszar pomiędzy Bałtykiem a Morzem Czarnym. Poza tym, na obszarach Europy lasy rozproszone są na równinach Niemiec na północy, zaś tereny stepu na południu przemieniły wielki transylwański bastion Karpat i poszerzyły dorzecza Dunaju, w wyniku zaprowadzenia tam gospodarki rolnej w Rumunii, w okolicach Żelaznych Wrót²⁶.

Mapa. 1. Specyfika geograficzna Europy Wschodniej

Źródło: *Step Pontyjski*, <http://pl.wikipedia.org/wiki/Step_Pontyjski> (25 IX 2009).

Wydzielony obszar stepowy, znany pod lokalną nazwą Puszta²⁷, obecnie [także] mocno urolniony zajął Nizinę Węgierską, oto-

²⁶ Żelazne Wrota (Żelazna Brama) – przełomowy odcinek Dunaju oddzielający Karpaty i Góry Wschodnioserbkie.

²⁷ Puszta – w języku węgierskim określenie doliny jeziora Balaton, (Niziny Panońskie) znajdującego się między Alpami a Karpatami. Z perspektywy geografii jest to przedpole eurazjatyckiego Wielkiego Stepu ciągnącego się aż do Oceanu Spokojnego.

czoną zalesionym obszarem karpackich i alpejskich gór. [Z kolei] na całym zachodzie Rosji, za wyjątkiem Dalekiej Północy, gospodarka leśna, osuszanie bagien i uprawa ziemi na stepie doprowadziły do zniwelowania [wspomnianego powyżej] charakteru krajobrazu i w dużej mierze zamazały [to] rozróżnienie, które było czysto formalne z perspektywy rozwoju [poszczególnych] społeczeństw.

Dawna Rosja i Polska zostały całkowicie założone na polanach pośród leśnych ostępów²⁸. Z drugiej [zaś] strony na stepie wyłoniła się [w tym czasie] z nieodkrytych [jeszcze] zakątków Azji nadzwyczajna spuścizna turańskich (turskich)²⁹ ludów koczowniczych: Hunów, Awarów³⁰, Bułgarów³¹, Madziarów³², Chazarów³³, Pieczyngów³⁴, Połowców³⁵, Mongołów³⁶ [oraz]

---

²⁸ Pierwotnie Rosję, nazywano w końcu Rusią Zalewską (Rusią powstałą za lasem), później zaś dopiero Moskiewską. Z kolei w przypadku Polski jest to nawiązanie do pragenazy i legendy o księciu Lechu, który w środku odstępów leśnych zobaczył orle gniazdo i założył tam Gniezno – stolicę Polan.

²⁹ Turan, ludy turskie – mianem tym określano ludy pochodzenia tureckiego, mongolskiego, ałtajskiego, które były reprezentowane przez koczowniców eurazjatyckiego Wielkiego Stepu.

³⁰ Awarowie – lud pochodzenia turańskiego, przybyły z Kaukazu w 557 roku na Nizinę Panońską (Węgry), gdzie utworzył kaganat (przetrwał do 802 roku). Początkowo walczyli z Bizancjum, a następnie z państwem Franków, które doprowadziło to jego likwidacji. Po klęsce militarnej ludność uległa bułgarskiej asymilacji.

³¹ Bułgarzy (właściwie Protobułgarzy) – lud pochodzenia turańskiego, który w wyniku wędrówki ludów dotarł na tereny dzisiejszej Bułgarii. Założył tam państwo, lecz równocześnie uległ tam asymilacji i wpływowi cywilizacji bizantyjsko-słowiańskiej. Część Bułgarów pozostała jednak na terenach nadwołżańskich, gdzie stworzyła Bułgarię Wołżańsko-Kamską. Skonfliktowane z Rusią Kijowską przestało ono istnieć w wyniku najazdu mongolskiego w 1223 roku.

³² Madziarzy (Protowęgrzy) – lud ugrofiński wywodzący się z południowego Uralu. W VIII wieku wyparli oni z Niziny Panońskiej Awarów, po czym rozpoczęli łupieżcze wyprawy na Europę Zachodnią. Pokonani przez rycerstwo niemieckie na Lechowym Polu w 955 roku zaprzestali tego procederu, po czym przeszli na osiadły tryb życia, czym zapoczątkowali państwowość węgierską.

³³ Chazarowie – lud turski, wyznający judaizm, który między VII a X wiekiem tworzyli kaganat położony między Morzem Czarnym a Kaspijskim. Po

Kałmuków³⁷, która przeszła przez „bramę” położoną między Uralem a Morzem Kaspijskim i „zagościła” [w historii Starego Kontynentu] między V a XVI wiekiem. Za panowania Huna Attyli³⁸ [stepowi koczownicy] osiedlili się w [samym] środku Puszczy, na samym krańcu naddunajskich stepów, skąd uderzyli we wszystkich kierunkach na osiadłe ludy Europy. Duża część historii współczesnej mogłaby zostać napisana, jako komentarz do zmian bezpośrednio lub [też] pośrednio wynikających z tych działań.

Jest całkiem możliwe, że [w wyniku tych wydarzeń] Anglowie i Sasi³⁹ zostali w okresie późniejszym zmuszeni do przekroczenia morza i założenia Anglii na Wyspach Brytyjskich. [Z kolei] frankijscy, gocy i rzymscy możnowładcy zostali po raz pierwszy zmuszeni do stania ramię przy ramieniu na polu bitwy pod Chalons we wspólnej rozprawie przeciw Azjatom, którzy [w ten spo-

---

niszczenie Chazarii przez Ruś Kijowską otworzyło to ludom uralo-ałtajskim i mongolskim drogę do Europy przez stepy czarnomorskie.

³⁴ Pieczyngowie – związek plemion koczowniczych wywodzących się z grupy oguzyjskiej, który w VIII-IX wieku osiedlił się na stepach nadwołżańskich. Po zniszczeniu Chazarii, główny przeciwnik Rusi Kijowskiej. W XII wieku zostali jednak zniszczeni przez Rusinów i Bizantyjczyków. Potomkami tego etnosu są w Europie Gagauzowie (Mołdawia).

³⁵ Połowcy (Kipczacy, Kumani) – lud pochodzenia turskiego wywodzący się ze stepów współczesnego Kazachstanu. Zamieszkiwali terytorium wspólnie z Pieczyngami. Na początku XIII wieku rozbici przez Mongołów: zasymilowali się w ramach Złotej Ordy lub wyemigrowali na Węgry.

³⁶ Mongołowie – lud stepowy wywodzący się ze współczesnych terenów Mongolii, który w XIII wieku zbudował największe w historii imperium eurazjatyckie, ciągnące się od Pacyfiku i Chin aż po Anatolię i Polskę.

³⁷ Kałmacy – lud mongolski wywodzący się z grupy ornackiej. W wiekach XVI-XVII tworzyli ono na terenach między Donem a Uralem chanat który uległ naporowi Rosji. w 1920 roku w ramach ZSRR otrzymali oni autonomię.

³⁸ Attyła (406-453) – władca Hunów, który stworzył imperium koczowniców, ciągnące się od Renu po Morze Kaspijskie. Stolicą jego państwa były okolice Tokaju na dzisiejszych Węgrzech. W 447 pobił Cesarstwo Wschodniorzymskie, które zmusił do zapłacenia ogromnej daniny. W 452 roku jego atakom oparła się Europa Zachodnia. Rok później zmarł.

³⁹ Anglowie – lud germański, który wspólnie z Sasami i Jutami najechał w V wieku Brytanię, dając tym samym początek heptarchii i współczesnej Angli.

sób] nieświadomie zespolili współczesną Francję. Wenecja została założona po zniszczeniu Aquilei i Padwy⁴⁰; papieństwo [zaś] zawdzięczało swój znaczny prestiż dzięki sukcesowi mediacyj-nemu papieża Leona [odniesionemu podczas spotkania] z Attyłą w Mediolanie⁴¹.

Takie było następstwo wywołane przez tumult bezwzględ-nych i bezmyślnych jeźdźców nadciągających z nad wielkiej rów-niny – uderzenie, wydawało by się, wielkiego azjatyckiego mło-ta, spadającego swobodnie ku wolnej przestrzeni⁴². Najazdy Hu-nów i sprzymierzonych z nimi Awarów w wyniku kampanii wo-jennych Karola Wielkiego⁴³ doprowadziły do powstania Austrii i ufortyfikowania Wiednia⁴⁴. Później przybyli Madziarzy, którzy

---

⁴⁰ Wenecja – miasto położone na wyspie na Nizinie padańskiej w 453 ro-ku przez uciekinierów wywodzących się z ośrodków miejskich zniszczonych na północy Półwyspu Apenińskiego przez Hunów. W epoce nowożytnej stworzyła ona państwo-miasto, które przez stulecia kontrolowało handel we wschodniej części Śródziemnomorza. Zostało ono zlikwidowane dopiero w 1797 roku przez Napoleona.

⁴¹ Św. Leon I Wielki (przydomek Lew) – papież, któremu przypisuje się w 452 roku powstrzymanie pochodu Hunów na Rzym, dzięki umiejętnej taktyce dyplomatycznej i „sile słowa”.

⁴² Specyfiką nomadów wywodzących się z Wielkiego Stepu był nie tylko koczowniczy tryb życia, lecz także militarystyczna organizacja społeczeń-stwa, multietniczność i wieloreligijność. Jeźdźcy wyruszający na Zachód w przeciągu kilku pokoleń tracili nie tylko azjatyckie cechy rasowe, lecz także często ulegali asymilacji w miejscach dłuższego przebywania oraz przy-jmowali miejscowe religie. Spektakularnym przykładem są to Mongołowie, którzy wyruszając ze stepów interioru reprezentowali typowo azjatyckie ce-chy genetyczne i animizm. Jednak po dotarciu do Europy ulegli oni indoeuro-peizacji oraz przyjęli najpierw nestorianizm, a następnie islam.

⁴³ Karol Wielki (742-814) – król Franków, który wskrzesił w Europie Za-chodniej Cesarstwo Rzymskie oraz powstrzymał inwazje ludów koczowni-czych po czym rozpoczął podbój współczesnej Europy Środkowej. Jest uwa-żany za ojca założyciela Francji, Niemiec i współczesnej Europy.

⁴⁴ Wiedeń – rzymski posterunek graniczny, który w okresie karolińskim stał się centrum marchii austriackiej, której podstawowym celem było po-wstrzymywanie najazdów madziarskich. Po 955 roku stracił swe pierwotne znaczenie, po czym w przeciągu następnych stuleci przekształcił się w stoli-cę Świętego Cesarstwa Rzymskiego (do 1804) a następnie Austriackiego (do 1918).

w wyniku ciągłych wypadów ze swojej bazy na Węgrzech zwiększyli znaczenie marchii austriackiej, kierując tym samym polityczną uwagę Niemiec na wschodnie kresy królestwa⁴⁵. Bułgarzy [z kolei] ustanowili klasę rządzącą na południe od Dunaju i zapisali swe imię na mapie, choć z czasem ulegli sławizacji⁴⁶.

Być może najdłuższą i najbardziej efektywną organizacją stepu rosyjskiego było panowanie Chazarów, którzy [na tym obszarze] byli [swego rodzaju] odpowiednikiem władztwa Saracenów⁴⁷; [przecież] geografowie arabscy znali Morze Kaspijskie, jako Chazarskie. W końcu jednak, nowe ordy przybyły z Mongolii i na [przeszło] dwa stulecia północna (zalesiona) część Rusi znalazła się pod zwierzchnictwem lennym chanów Kipczaku⁴⁸, czy też [Wielkiego] Stepu⁴⁹. W ten [oto] sposób rosyjski rozwój został wyhamowany i opóźniony w chwili, gdy Europa weszła w okres bujnego rozkwitu⁵⁰.

Trzeba [w tym miejscu] zaznaczyć, że rzeki [w południowej części geograficznie pojmowanej Europy Wschodniej] biegły, od

---

⁴⁵ W tym przypadku autor ma na myśli bitwę nad rzeką Lech (Lechowym Polu), gdzie 10 VIII 955 roku rycerstwo niemieckie powstrzymało najazdy madziarskie na Europę Zachodnią.

⁴⁶ Zob. przyp. 31.

⁴⁷ Saraceni – pierwotnie nazwa nadana przez Greków i Rzymian koczowniczym plemionom arabskim. W okresie późniejszym nazwą tą określano wszystkich Arabów i Berberów wyznających islam. W Europie Zachodniej pochód Saracenów został zatrzymany w 732 roku pod Poitiers przez Karola Młotą, choć ostatecznie z Półwyspu Iberyjskiego zostali oni wyparci dopiero pod koniec XV wieku.

⁴⁸ Kipczak (Kaganat Kumanów) – mianem tym określono tereny między Uralem a Morzem Czarnym. Nazwa pochodzi od Połowców.

⁴⁹ Halford Mackinder ma tu na myśli przeszło 200-letnią niewolę tatarską Rusi Moskiewskiej w wyniku czego zachowała ona szeroką autonomię, za cenę eliminacji wpływów zachodnich. W konsekwencji w wyniku rozpadu Rusi Kijowskiej zaczęły na obszarze Europy Wschodniej powstawać Ukraina i Białoruś przez wieki związane ze światem zachodnio-katolickim oraz Rosją, która rozpoczynając ekspansję w kierunku wschodnim wypełniła pustkę geopolityczną powstałą w wyniku upadku Złotej Ordy.

⁵⁰ Raczej mówić o wyhamowaniu, czy też opóźnieniu rozwoju należałoby raczej wskazać na historyczną odmienną tych obszarów, które przez stulecia znajdowały się pod wpływem kultury bizantyjskiej oraz turańskiej.

strefy lasów aż do Morza Czarnego i Kaspijskiego, wzdłuż całej szerokości stepu, którym podążali koczownicy, lecz nie przeszkadzało to [bynajmniej] jeźdźcom w ich przekraczaniu. Dlatego też misjonarze chrześcijaństwa wschodniego⁵¹ cofnęli się znad Dniepru do Kijowa, tak jak przedtem uczynili to Waregowie z Północy⁵², podążający tą samą rzeką, aż do Konstantynopola, tak jak wcześniej Ostrogoci, pojawili się nad Dniestrem, którzy przebyli przez całą Europę od brzegów Bałtyku ku Wschodowi⁵³.

Pomijając te epizody, które nie generalizują granic należy odnotować, iż przez tysiące lat społeczności nomadyczne przemierzające z Azji pomiędzy Uralem a Morzem Kaspijskim, przecinając [następnie] południową część Rusi [Kijowskiej], podążając w kierunku Węgier, w samo centrum europejskiego półwyspu kształtowały w ten oto sposób wielką [i] narastającą niechęć do siebie wśród narodów zamieszkujących te tereny: [późniejszych] Rosjan, Niemców, Francuzów, Włochów oraz bizantyjskich Greków⁵⁴. Tak zamiast napotykać sprzeciw związany z despotyzmem tamtych czasów, [koczownicy] musieli zmagać się

---

⁵¹ Chodzi tu o misjonarzy chrześcijańskich obrządku bizantyńskiego, a nie powstały w XVI wieku kościół greckokatolicki posiadający określoną autonomię w ramach Patriarchatu Zachodniego. Należy przy tym pamiętać, iż w zasadzie aż do 1054 roku (w praktyce do 1202-1204) religia ta była nominalnie jednością teologiczną i polityczną pod przewodnictwem Rzymu i silnymi wpływami patriarchatu w Konstantynopolu we wschodniej części Śródziemnomorza, Bałkanów i pogranicza eurazjatyckiego.

⁵² Waregowie – tak nazywano Wikingów działających w VIII i IX wieku w Europie Wschodniej. Jedną z teorii przypisuje im założenie Rusi Kijowskiej na szlaku handlowym od Waregów do Greków (od Skandynawii po Bizancjum).

⁵³ Ostrogoci, Goci wschodni, Greutungowie – odłam ludu germańskiego, który w przeciwieństwie do swych zachodnich ziomków (Wizygotów) wyemigrował ze Skandynawii na tereny dzisiejszej Ukrainy i tam w IV-VIII wieku założył państwo. Po pokonaniu przez Bizancjum, przenieśli się na północne tereny dzisiejszych Włoch.

⁵⁴ Mowa tu oczywiście o wielojęzycznej i wielokulturowej wspólnocie Bizancjum, której czynnikiem integrującym był urzędowy język grecki, obrządek prawosławny oraz osoba panującego (*basileusa*).

z ogromnymi połaciami ziemi: stepami, lasami i górami, lecz nie władzą nad nimi panującą⁵⁵.

Ich rywalami w zdobywaniu władzy byli Wikingowie bardzo mobilni dzięki swym łodziom. Podążając ze Skandynawii, docierali oni zarówno na północne, jak i południowe brzegi kontynentu europejskiego, penetrując przy tej okazji doliny rzeczne. Ale zasięg tej ekspansji był ograniczony, ponieważ ustanawiali [oni] swoje władztwo w pobliżu szlaków wodnych, którymi się poruszali. Tak, więc ludność [rolnicza] zamieszkujące tereny kontynentu europejskiego znajdowała się pomiędzy dwoma siłami: nomadami azjatyckimi ze wschodu oraz korsarzami nadciągającymi od [strony] morza. Trzeba jednak odnotować [fakt], że obydwie te społeczności nie tylko zagrażały, lecz i stymulowały życie mieszkańców Europy. Jest to godne uwagi, gdyż to właśnie wpływy skandynawskie i wschodnie przyczyniły się do zjednoczenia Anglii i Francji, a także Włoch, które borykały się z problemem integralności już od czasów starożytnego Rzymu. Przetarte wówczas przez Skandynawów i koczowników szlaki pozwoliły zastąpić zdewastowane drogi Imperium Romanum, które dopiero w XVIII wieku zostały odbudowane.

To prawdopodobne, że inwazja Hunów nie była pierwszym z serii azjatyckich najazdów. Scytowie⁵⁶ – opisani przez Homera⁵⁷ i Herodota⁵⁸ jako – pijący mleko kłaczy prowadzili podobny styl życia i byli tego samego pochodzenia, co późniejsi mieszkańcy stepu. Celtycki⁵⁹ element zauważalny w nazwach rzek: Don, Do-

---

⁵⁵ Według Maxa Webera państwowości wschodnie były swej istocie organizmami patrymonialnymi i autokracjami, co wynikało w militarystycznego i wodzowskiego charakteru organizacji społecznej.

⁵⁶ Scytowie – lud irański wywodzący się z terenów między Wołgą a Ałtajem, zamieszkujący w okresie od VII wieku p.n.e. do II wieku stępy czarnomorskie. Prowadzili wojny z Grekami, Macedończykami i Persami. Ostatecznie zniszczeni przez Hunów w IV wieku na Krymie.

⁵⁷ Homer – tworzył w VIII wieku p. n.e.; ojciec poezji epickiej i autor eposów: *Iliada* oraz *Odysea*.

⁵⁸ Herodot z Halikarnasu – ojciec historiografii, tworzący w V wieku p.n.e. oraz autor: *Dziejów*.

⁵⁹ Celtowie – grupa ludów indoeuropejskich zamieszkująca obszary od

niec, Dniepr, Dunaj może prawdopodobnie potwierdzić wędrówkę ludów o podobnych zwyczajach, jednak nie identycznych. Nie można równocześnie wykluczyć pochodzenia Celtów z północnych obszarów lesistych, podobnie jak Gotów i Waregów w późniejszych czasach. Wielki klin populacyjny, który antropolodzy charakteryzują jako „okrągłogłowy” został przepędzony na Zachód poprzez Europę Środkową, aż do Francji. Był on prawdopodobnie postrzegany jako wrogi w stosunku do północno-zachodnich populacji „długogłowych” oraz prawdopodobnie wywołał się z Azji⁶⁰.

Mapa 2. Najazdy z Wielkiego Stepu na Europę w średniowieczu

Źródło: A. Michałek, *Wyprawy krzyżowe: Armie ludów tureckich*, Warszawa 2001, s. 9.

Anatolii poprzez dzisiejszą południową Polskę aż do Hiszpanii i Brytanii, która wprowadziła Europę w epokę żelaza. Rozbici przez Rzym ulegli stopniowej peryferyzacji oraz wpływom germańskim.

⁶⁰ Mowa jest tu o tzw.: *cephalic index* – stosowanym powszechnie przez antropologów na początku XX wieku sposobie klasyfikacji populacji ludzkiej. Został on wprowadzony do dyskursu naukowego przez Giuseppe Sergiego na oznaczenie różnych typów rasowych. Uczony ten głosił wyższość biologiczną i kulturową rasy śródziemnomorskiej i nordyckiej.

Pełne znaczenie azjatyckiego wpływu na Europę jest nie do końca dostrzegalne, dopóki nie dojdziemy do ekspansji mongolskiej z XIII wieku. Lecz zanim zaczniemy analizować istotne [dla nas] fakty odnośnie tych najazdów trzeba zaprezentować geograficzny punkt odniesienia z perspektywy Europy. Pozwoli nam to na ogląd całego Starego Świata⁶¹. Jest oczywistym stwierdzenie, że zanim deszcze zaczęły przesuwac się z kierunku nadmorskiego, nawadniając przy tym tereny przybrzeżne, interior tej wielkiej masy lądowej pozostawał suchy. Dlatego też nie możemy być zaskoczeni informacją, że 2/3 całej populacji [eurazjatyckiego] kontynentu jest skoncentrowane na stosunkowo małych obszarach przybrzeżnych: Atlantyku w przypadku Europy, Oceanu Indyjskiego, jeśli chodzi o subkontynent indyjski i Pacyfiku – na obszarze Chin. Ogromny pas lądu stanowi bezdeszczowa subekumena rozciągająca się od Sahary, poprzez Afrykę Północną aż do [piasków] Arabii [Saudyjskiej]. Tym sposobem czarna Afryka została odseparowana od Europy praktycznie tak samo jak zachodnia hemisfera, czy też Australia.

W tej sytuacji faktyczną południową granicą Europy była i jest [bardziej] Sahara, niż Morze Śródziemne, ponieważ jest to pustynia, która rozdziela dwie rasy ludzkie (białą i czarną)⁶². Kontynuując [nasz wywód dalej, stwierdzam, że] – wielkie połączenie lądu Eurazji znalazły się między oceanem a pustynią, mierząc 35 mln km², czyli prawie połowę wszystkich terenów lądowych na Ziemi, jeżeli w obliczeniach pominiemy obszar Sahary i Arabii. Ponadto występuje jeszcze wiele izolowanych pustyni rozproszonych po Azji, od Syrii i Persji na północy ku wschodowi do Mandżurii. Jednakże żadna z nich nie może być porównywalna z

---

⁶¹ Przez *Stary Świat* autor rozumie łącznie cywilizacje Europy, Azji i Afryki, w przeciwieństwie do *Nowego Świata*, identyfikowanego wyłącznie z obszarem hemisfery zachodniej.

⁶² Zdaniem Leszka Moczulskiego geopolityczne granice Europy to wschodniej zlewisko Atlantyku, od południa ograniczone Saharą, na zachodzie oceanem, na północy strefą wiecznego lodu, zaś na wschodzie – Wielkim Stepem. Por.: L. Moczulski, *Geopolityka: Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 1999, s. 117-130.

Saharą. Z drugiej [jednak] strony cechą charakterystyczną Eurazji jest nadzwyczajna tendencja do wysychania rzek. Przez ogromną część jej centrum i północ dorzecza były praktycznie bezużyteczne w celach komunikacyjnych ze światem zewnętrznym. Wołga, Amu-daria i Syr-daria wpływają do Jeziora Aralskiego, [z kolei] Ob, Jenisej i Lena podążają do Oceanu Arktycznego na północ. Razem jest to sześć największych rzek na świecie. Jest jeszcze wiele mniejszych, lecz nadal znanych rzek w tym rejonie: Aszczysu i Helmand, które wpadają do oceanu⁶³.

W ten sposób interior Eurazji – mimo występowania obszarów pustynnych – jest raczej w całości stepem o charakterze pastwiska z rzadko występującymi oazami rzecznyymi. Innymi słowy, mamy na tym ogromnym obszarze [wprost idealne] warunki do utrzymania się małej, lecz ogólnie liczącej się populacji ludów koczowniczych, które przesiadają się z wielbłądów na konie. Ich terytorium było ograniczone od północy przez duży pas bagien i lasów, gdzie klimat sprzyjał rozwojowi osad rolniczych. Na wschodzie tundra rozciągała się ku wybrzeżom Pacyfiku w kierunku Kraju Przymorskiego⁶⁴ i Mandżurii⁶⁵, podobnie jak lasy na zachodzie, w prehistorycznej Europie. W ten oto sposób obszar ten rozpościerał się od północnego-wschodu na północ i północny zachód; z kolei [eurazjatycki Wielki] Step rozprzestrzenił się na przestrzeni 11 tys. km od węgierskiej Puszczy aż

---

⁶³ W tym przypadku H. Mackinder podaje błędną informację. Obydwie rzeki są charakterystyczne dla obszarów bezodpływowych. Aszczysu to rzeka w północnym Kazachstanie, wpadająca do jeziora Akamergen. Z kolei w drugim przypadku mowa jest o *Helmundzie* (błędna nazwa). W rzeczywistości chodzi o rzekę na pograniczu afgańsko-irańskim, która wpada do jeziora Hamun-e Helmand.

⁶⁴ Obszar położony na rosyjskim Dalekim Wschodzie i przylegający bezpośrednio do Morza Japońskiego. Stolica tego regionu jest Władywostok.

⁶⁵ Mandżuria – historyczna kraina we współczesnych Chinach północno-wschodnich, przyłączona do tego kraju w XVII wieku w wyniku ekspansji Mandżurów, która ustanowiła w Pekinie swoją własną dynastię. Ostatnią próbą reaktywowania rządów mandżurskich było utworzenie w latach 1930-tych japońskiego protektoratu Mandżukuo

po Pustynię Gobi⁶⁶ w Mandżurii. W Europie, zachodniej Syberii i zachodnim Turkiestanie⁶⁷ stepy w niektórych miejscach leżą poniżej poziomu morza. Dalej na wschód w Mongolii przechodzą [one] z jednego poziomu w drugi, rozciągając się w głąb suchego kontynentalnego interioru.

Hordy, które ostatecznie najechały na Europę w połowie XIV wieku początkowo zebrały się w odległości 4,8 tys. km na stepach Mongolii. Zamieszanie, jakie wywołały w Polsce, Śląsku, Morawach, Węgrzech, Chorwacji oraz Serbii⁶⁸ było jakkolwiek jednym z przejściowych następstw przemieszczania się wielkich ord koczowniczych ze wschodu, dowodzonych przez Czyngis-Chana⁶⁹. Jednakże w następstwie tego pochodu powstała Złota Orda⁷⁰, która zajmowała stepy Kupczaku od Morza Azowskiego

---

⁶⁶ Pustynia Gobi właściwie występuje na pograniczu Mongolii właściwej i wewnętrznej. Współcześnie na tym obszarze badacze chińscy i europejscy, na podstawie badań DNA miejscowych mumii oraz ludności tubylczej, wysunęli hipotezę o ekspansji Europejczyków w kierunku wschodnim, co przeczy tezie H. Mackindera o wyłącznie jednokierunkowej wędrówce ludów z Eurazji na Stary Kontynent.

⁶⁷ Turkiestan, Turkiestan Zachodni – historyczna nazwa postsowieckiej Azji Środkowej, zniesiona po 1924 roku z uwagi na imperialną politykę ZSRR. Nazwa Turkiestan Wschodni obejmuje z kolei obecną chińską prowincję Xinjiang, zamieszkałą przez muzułmanów i położoną współcześnie między Kazachstanem a Mongolią.

⁶⁸ Batu-Chan – założyciel Złotej Ordy dowodził mongolską inwazją na Europę rozpoczętą w 1236 roku. Podległe mu wojska zajęły wówczas Ruś Kijowską (1240), uderzyły na Polskę i Węgry (1241) oraz spustoszyły Austrię i Dalmację, jednak na wieść o śmierci wielkiego chana Ugedęja wycofał on swoje wojska, gdyż chciał być obecny przy podziale całego imperium mongolskiego.

⁶⁹ Czyngis-Chan (wł. Temudżin) – założyciel w 1206 roku Wielkiego Państwa Mongołów, największego w historii imperium eurazjatyckiego ciągnącego się od Pacyfiku po Morze Kaspijskie. Jego synowie rozszerzając domenę ojca podbili następnie całe Chiny, Bliski Wschód oraz ruszyli na Europę, w wyniku czego pod jarzmo tatarskie na przeszło dwa stulecia dostała się Ruś.

⁷⁰ Złota Orda – najdalej na zachód wysunięta część byłego imperium mongolskiego ze stolicą w Saraju, założone przez Batu-Chana ok. 1240 roku. W V wieku rozpadła się ona na chanaty: syberyjski (1490-1563), kazański (1438-1552), astrachański (1460-1557) oraz krymski (1449-1783). Po zrzuceniu zwierzchności mongolskiej przez Moskwę oraz pojawienia się

– między Uralem a Morzem Kaspijskim do Karpat. Inna z [kolei] orda idąca z południa w kierunku zachodnim na obszar położony między Morzem Kaspijskim a Hindukuszem dotarła aż do Persji, Mezopotamii a nawet do Syrii tworząc tam swój cha-nat⁷¹. Trzeci, późniejszy najazd przyszedł od północy, zdobywając Kataj⁷². Indie, Indochiny i południowa część Chin zostały jednak osłonięte przez nieprzeniknioną barierę, jaką był [wówczas] Tybet, której skutecznością nic nie dorówna, chyba że jest to Sahara, czy obszary podbiegunowe. W ten oto sposób okazało się, że wszystkie wcześniej nienaruszone obrzeża Starego Świata prędzej czy później i tak czuły wielką presję mobilnego najeźdźcy ze stepów. Ruś, Persja, Indie i Chiny, choć przez krótki czas, to jednak znajdowały się pod panowaniem mongolskim⁷³. [W tym okresie] zagrożenia na pół wieku była nawet dominacji Turków w Azji Mniejszej⁷⁴.

---

puszki strategicznej ma wschodzie podbiła ona na przestrzeni kolejnych stuleci prawie całą domenę mongolską.

⁷¹ Zniszczenie Persji przez Mongołów miało miejsce w 1221 roku, kiedy to szach Dżelal ad-Din Mengüberi został pokonany nad Indusem. Jego miejsce zajęła dynastia mongolska założona przez wnuka Czyngis Chana – Hüle’ü (Hulagu), która też niebawem uległa islamizacji.

⁷² Kitaj, Kataj, Cathay – historyczne określenie współczesnych Chin północnych, ze stolicą w Pekinie. Nazwa pochodzi od mongolskiego plemienia Kitajów, które w latach 1260-1294 ustanowiło swe rządy nad Chinami. Wnuk Czyngos-chana Kubilaj ustanowił wówczas dynastię Yuan, która następnie uległa sinizacji.

Obce panowanie w starożytnych Chinach sięga jednak swymi korzeniami znacznie głębiej, gdyż już w latach 916-1125 północną częścią tego kraju, Mandżurią i Mongolią zarządzili Qidanowie, którzy założyli tu Imperium Liao. Por.: J. K. Fairbank, *Historia Chin: nowe spojrzenie*, Gdańsk 1996, s. 104-115.

⁷³ Doprawdy trudno jest nazwać panowanie mongolskim krótkim skoro ich rządy trwały na tych obszarach przez całe stulecia. W przypadku Persji, Indii i Chin Mongołowie co prawda stosunkowo szybko – pod wpływem presji demograficznej – ulegli asymilacji, jednak iż rządy dynastyczne trwały już całe wieki. Swoistym przykładem są tu Indie, którymi aż do czasów kolonizacji brytyjskiej rządziła dynastia Wielkich Mongołów. Z kolei lenne panowanie tatarskie na Rusi datuje się na okres między 1231 a 1480 rokiem

⁷⁴ Jest to aluzja Al-Rumu zamieszkałego przez Turków Seldżuckich, któ-

The map illustrates the political landscape of Europe from the late 8th to the 10th century. Key features include:

- Legend:**
  - Horizontal lines: główne strefy aktywności gospodarczej (main economic activity zones)
  - Dashed line: państwa frontowe (frontier states)
  - Arrow: ataki państw germańskich (attacks of Germanic states)
- Geographical Labels:** ARKTYKA (Arctic), Wikingowie (Vikings), OCEAN, SAHARA.
- Political Entities and Dates:**
  - Wikingowie:** Indicated by an arrow pointing west from the north.
  - Frankish Empire (F):** Shaded area, with dates 732 and 782 marking its expansion.
  - Anglo-Saxons (A):** Shaded area in the British Isles.
  - Wendy (W):** Shaded area in Central Europe.
  - Wenecja (Venice):** Labeled with the date 862.
  - Rzeczpospolita (Poland):** Shaded area, with dates 962 and 1241.
  - Węgry (Hungary):** Shaded area, with dates 962 and 1241.
  - Byzantium (Bizancjum):** Shaded area, with dates 1241 and 1099.
  - Other regions:** Senn, Neapol, Akroń, Kaffa, Carpin, Marco Polo XIII w.
- Arrows:** Large arrows indicate the direction of major invasions or movements, such as the Frankish expansion from the west and the Magyar invasions from the east.

Źródło.: L. Moczulski, *Geopolityka: Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 1999, s. 500.

rzy 25 VI 1243 roku ponieśli klęskę w bitwie pod Erzindżanem i utracili niezależność na rzecz Mongołów. W to miejsce powstało państwo Kej Chosrewa.

⁷⁵ Turcy Seldżuccy, Seldżukowie – nazwa pochodzi od Imperium Wielkich Seldżuków założonego w Iranie przez Alp Arslana (1063-1073). Początkowo celem ich politycznej ekspansji na zachód stał się Kalifat Fatymidzki ze stolicą w Kairze, a następnie bizantyjska Azja Mniejsza. Po zniszczeniu

chali ogromny obszar ziemi, który możemy opisać, jako obszar pięciu mórz: Kaspijskiego, Czarnego, Śródziemnego, Czerwonego [i Arabskiego]. To oni podbili Kerman⁷⁶ i Hamadan⁷⁷ oraz zniszczyli dominację Saracenów w Bagdadzie i Damaszku⁷⁸. Ich przemoc wobec chrześcijańskich pielgrzymów zmierzających do Jerozolimy został ukarana za pomocą [całej] serii wielkich kampanii [wojennych], znanych jako krucjaty. I pomimo że nie zareagowali na te wydarzenia w sposób natychmiastowy, to i tak poruszyli Europę, gdyż samo ich pojawienie się na tym obszarze dało początek historii Europy, której cechą charakterystyczną była konieczność przeciwstawienia się sile wywodzącej się z centrum Azji.

Koncepcja Eurazji, do której w ten sposób zmierzamy, to pas ziemi otoczony na północy lodem i wszędzie indziej wodą, mierzący 33 mln km², trzykrotnie większy od powierzchni Ameryki Północnej, oraz rozciągający się ku centrum i na północ na powierzchnię 15 mln km², co jest dwukrotnością powierzchni kontynentu europejskiego. Jest to obszar bezodpływowy [z jednej strony], z drugiej zaś – porośnięty gdzieś indziej lasami, będący przyjaznym środowiskiem do powstania traktów koczowniczych. Wschód, południe i zachód tego Śródziemia to marginalne terytoria dostępne dla morskich podróżników.

Zgodnie z tezą o rywalizacji cywilizacji, jest niezwykle ciekawym faktem,

---

ich potęgę w połowie XIII wieku przez Mongołów zostali oni zastąpieni przez Turków Otomańskich (Anatolijskich). Por.: J. P. Roux, *Historia Turków*, Gdańsk 2003, s. 120-132.

⁷⁶ Kerman – prowincja ze stolicą o tej samej nazwie w południowo-wschodniej Persji. Jako placówka graniczna powstała już w III wieku; została ona założona przez Adeszira I (twórcy dynastii sasanidzkiej). W XI wieku terytory te przeszły we władanie Seldżuków. W okresie średniowiecza był to także liczący się ośrodek handlu między Zatoką Perską a Azją Środkową.

⁷⁷ Hamedān (Hamadān) – miasto w zachodnim Iranie założone jeszcze przez Geków pod nazwą Ecbatana. Dawna stolica królestwa Medów, a następnie pod panowaniem dynastii achemenidzkiej. W XI wieku opanowane przez Seldżuków a następnie Ottomanów

⁷⁸ Gdy mowa jest o Damaszku i Bagdadzie Halford Mackinder wspomina o zniszczeniu przez Turańczyków Kalifatu Abbasydzkiego.

że powstały [tu] cztery regiony, które powodują ścieranie się czterech wielkich religii: buddyzmu⁷⁹, braminizmu⁸⁰, islamu i chrześcijaństwa. Dwie pierwsze zajmują ziemie o klimacie monsunowym, biegnące ku Pacyfikowi i Oceanowi Indyjskiemu. Ostatnia z nich jest [identyfikowana z] Europą, podlewaną przez deszcze idące od Atlantyku na zachodzie. Te trzy obszary osiąga ją wspólnie powierzchnię 11 mln km²; mają razem miliard mieszkańców, co stanowi 2/3 całej populacji Ziemi. Trzeci, złożony z ziemi [okalani przez] pięć mórz, znany jako Bliski Wschód jest w dużym stopniu suchy i pozbawiony wilgotności ze względu na bliskość Afryki, co czyni go mniej ludnym. W jakimś stopniu ma to wpływ na dwie peryferyjne strefy [przyrodnicze] oplatające środkową część Eurazji. Jest to głównie pozbawiona lasu, przeplatana pustyniami część lodowa odpowiednia dla trybu życia koczowników. Dominacja ich jednak jest marginalna, gdyż wybrzeża morskie i rzeki oceaniczne zapewniają swobodę ruchu potęgom talassokratycznym.

Jednakże konsekwencją istnienia tych marginalnych, ale jakże znaczących w historii [sił] było powstanie imperiów rolniczych Babilonii⁸¹ i Egiptu, utrzymujących stosunki [zewnętrzne] ze światem śródziemnomorskim i Indiami za pośrednictwem szlaków wodnych. Trzeba [przy tym] zaznaczyć, że imperia te były [w jakiś sposób] zależne od stosunków wewnętrznych panujących wśród Scytów, Turańczyków i Mongołów, atakujących z terenów Azji Środkowej oraz wysiłku cywilizacji zachodnich pragnących panować na tym obszarze i zdobyć drogę na

---

⁷⁹ Buddyzm – system filozoficzno-etyczny założony na przełomie VI i V wieku p.n.e. przez Siddhārtha Gautama, występujący początkowo na subkontynencie indyjskim, a następnie w Azji Południowo-Wschodniej, Mongolii i Tybecie. Jako religia buddyzm zalicza się do religii dharmicznych oraz do religii nieisteistycznych.

⁸⁰ Braminizm – termin wprowadzony do religioznawstwa europejskiego w XIX wieku na oznaczenia fazy religii indyjskiej, między wedyzmem a hinduizmem. W czasach Halforda Mackindera mianem tym określano jednak sam hinduizm.

⁸¹ Babilonia – starożytne imperium położone w Mezopotamii ze stolicą w Babilonie (X-IV tysiąclecie p.n.e.).

wschód.

[Opisany przed chwilą obszar Bliskiego Wschodu] jest to najwrażliwsze miejsce w okresie wczesnych cywilizacji. Przesmyk sueski podzielił potęgę morskie na wschodnie i zachodnie, umożliwiając panowanie Persji od Azji Środkowej do Zatoki Perskiej oraz dał ludom koczowniczym możliwość dotarcia aż do brzegów oceanu, oddzielając tym samym Indie i Chiny z jednej strony a cywilizację Śródziemnomorza z drugiej. Jednakże babilońskie, syryjskie oraz egipskiej oazy były za słabe by powstrzymać ludy stepowe przed potraktowaniem otwartej przestrzeni Iranu i Azji Mniejszej, jako drogi przez Indie, Syrię aż do Egiptu, a stamtąd w kierunku Węgier. Wiedeń stał się jakby bramą do wnętrza Europy, stawiając czoła koczowniczym atakom, zarówno tym, którzy przeszli [Wielki] Step, jak i tym, którzy dotarli tam okrężną drogą, podążając na południe od Morza Czarnego i Kaspijskiego⁸².

Nakreśliliśmy zatem zasadnicze różnice między saraceńskim a turskim modelem panowania na Bliskim Wschodzie. Saraceni byli ludem pochodzenia semickiego, obejmującego swym zasięgiem tereny położone nad Eufratem, Tygrysem i lokalne oazy w Azji Dolnej⁸³. Utworzyli oni wielkie imperium poprzez połączenie dwóch wymiarów mobilności: tę na lądzie na grzbietach koni i wielbłądów oraz tą na wodzie na pokładach statków. W przeszłości ich flota kontrolowała zarówno Morze Śródziemne, tak jak swego czasu robili to Hiszpanie⁸⁴ oraz Ocean Indyjski aż

---

⁸² Autor ma tu na myśli ekspansję ludów turskich i mongolskich na Anatolię, Bałkany oraz południową część Europy Wschodniej. Do XII wieku tereny położone między Wołgą a Dnieprem zostały opanowane przez ludy turańskie (Bułgarzy, Chazarowie, Połowcy, Kumani, Kipcacy), a następnie od połowy XIV stulecia stopniowo wchłaniane przez ordy tatarskie. Z kolei na południu do końca XV wieku Turcy (anatolijscy) dotarli do Dunaju i ustanowili na tym obszarze imperium otomańskie, które do 1921 roku było istotnym elementem równowagi sił w Europie.

⁸³ Azja Dolna (inaczej Azja Zachodnia) to obszar szerszego Bliskiego Wschodu od Arabii po Persję.

⁸⁴ Jest to dygresja dotycząca Hiszpanii w epoce habsburskiej (XVI wiek), kiedy to kraj ten był główną potęgą morską świata zachodniego.

po Wyspy Malajskie. Wykorzystując swą strategiczną pozycję centralną między oceanami byli oni w stanie podbić obszary przybrzeżne Starego Świata, naśladując Aleksandra [Wielkiego]⁸⁵, wyprzedzając [w tym dziele] Napoleona⁸⁶. Mogli zagrozić nawet stepom. [Należy przy tym zauważyć, że] Indie i Chiny były pogańskimi autokracjami, [wywodzącymi] się azjatyckiego intertoru, podobnie jak Turańczycy, którzy zniszczyli cywilizację saraceńską⁸⁷.

Mobilność nawodna jest naturalnym rywalem swego lądowego odpowiednika, tego na koniach, ale i tego na wielbłądach wywodzącego się z centrum kontynentu. Wynikało to [choćby] z faktu kontroli nad wielkimi rzekami spływającymi do oceanu, czy też formowania się w ich pobliżu znaczących ośrodków cywilizacyjnych.: Chin nad Jangcy, Indii nad Gangesem, Babilonu nad Eufratem czy Egiptu nad Nilem. Tak było także w przypadku Morza Śródziemnego, gdzie znajdowały się talassokratyczne cywilizacje Greków i Rzymian. [Podobnie i] Saraceni, i Wikingowie dzierżyli władzę panując na terenach przymorskich.

Natomiast zupełnie nieoczekiwanym następstwem odkrycia [przez Europejczyków] okrężnej drogi do Indii⁸⁸ było w pewnej

---

⁸⁵ Aleksander III Wielki – monarcha macedoński, który w IV wieku p.n.e. doprowadził do zjednoczenia pod swoim panowaniem Grecję, a następnie rozbił imperium perskie ustanawiając największe w historii imperium bliskowschodniej, rozciągające się od Europy i Egiptu po Indie. Twórca monarchii uniwersalnej i cywilizacji hellenistycznej

⁸⁶ Napoleon I, Napoleon Bonaparte – cesarz Francuzów, który na początku XIX wieku w wyniku serii wojen doprowadził do zjednoczenia pod swym zwierzchnictwem praktycznie całą Europę atlantycką. Jednakże w wyniku nieudanej wojny z Rosją w 1812 roku oraz permanentnego konfliktu z Wielką Brytanią jego dokonania zostały zniwelowane.

⁸⁷ Powyższe stwierdzenie Halforda Mackindera, dowodzi ówczesnego europocentrycznego postrzegania historii i polityki globalnej. Według tej opinii Zachód cechował się daleko posuniętą autonomią społeczną, rządami prawa i ograniczonym państwem w przeciwieństwie do Orientu, który identyfikowano z autokracjami i państwami patrymonialnymi.

⁸⁸ W latach 1497-1499 Vasco da Gama opłynął Afrykę, czym zapoczątkował ekspansję Europejczyków na Ocean Indyjski i tworzenie na obszarze

mierze strategiczne zneutralizowanie centralnej [pozycji zajmowanej do tej pory przez nomadów], co umożliwiło poddanie ich stałym naciskom. Rewolucja zrealizowana przez pokolenie marynarzy [Krzysztofa] Kolumba⁸⁹ umożliwiła [dalsze] szerzenie chrześcijaństwa⁹⁰. Ten wszechogarniający ocean, okalający podzielone i niewielkie terytoria jest oczywiście podstawowym warunkiem geograficznym panowania na morzach i modelem talassokratycznego modelu strategii i polityki opisanego przez takich myślicieli, jak kpt. Mahart⁹¹ i pan Spenser Wilkinson⁹².

---

subkontynentu indyjskiego faktorii kupieckich, które z czasem stały się zaczątkiem kolonializmu.

⁸⁹ Warto tu odnotować, iż dzięki wielkim odkryciom geograficznym Europejczycy rozszerzając własne strefy wpływów i imperia kolonialne propagowali także chrześcijaństwo. Szczególnie dotyczyło to zachodniej hemisfery i Australii. W przypadku Azji i Afryki powstały jedynie izolowane „wyspy” bądź też „przyczółki” tej religii.

⁹⁰ Zdaniem Gavina Menziesa epokę wielkich odkryć geograficznych poprzedziła w latach 1421-1423 morska ekspansja Chin. Wyprawa admirała Zheng He dotarła wówczas (jakoby) do hemisfery zachodniej, Arktyki, Antarktydy, Indii, Afryki, Australii oraz licznych wysp Pacyfiku. Jej namacalnym następstwem był nie tylko gwałtowny rozwój technologii morskich, których poziom Europejczycy osiągnęli dopiero pod koniec XVIII wieku, lecz i kartografii z osiągnięć której skorzystali wielcy zachodni podróżnicy. Celem tej polityki był głównie rozwój handlu, zhołdowanie „zachodnich barbarzyńców” za pomocą dyplomacji oraz zjednoczenie świata w „konfucjańskiej harmonii”. Ponadto, jak sugeruje ten sam autor, w 1434 roku do Wenecji dotarło wielkie posełstwo z Pekinu, które pozostawiło na miejscu całą bibliotekę zawierającą opis wszystkich osiągnięć chińskich. Przekład tych dzieł i adaptacja do miejscowych warunków miała tym samym zapoczątkować renesans europejski. Por.: G. Menzies, *1421 rok, w którym Chińczycy odkryli Amerykę i opłynęli świat*, Warszawa 2002; Idem, *1434 rok, w którym wspaniała chińska flota pożeglowała do Włoch i zapoczątkowała renesans*, Warszawa 2009.

⁹¹ kpt. Mahart – oficer armii brytyjskiej, członek klubu gier wojennych

⁹² Wilkinson Spenser – dziennikarz, korespondent wojenny i profesor historii wojskowości na Uniwersytecie Oxfordzkim, badacz pism gen. Karla von Clausewitza. Pisał relacje z wojny sudańskiej i burskiej. Ponadto opublikował on szereg prac z zakresu strategii: *Essays toward the Improvement of the Volunteer Forces* (1886), *The Brain of an Army* (1890), *Imperial Defense* (1892), *Command of the Sea* (1894), *The Nation's Awakening* (1896), *British Policy in South Africa* (1899) oraz *War and Policy* (1900).

Dalekosiężne reperkusje musiały odwrócić [te] relacje Europy i Azji, gdzie średniowieczna Europa była zamknięta w klatce pomiędzy nieprzyjazną pustynią na południu, niedostępnym oceanem na zachodzie oraz zagrożeniem od północy i wschodem płynącym ze strony ludów koczowniczych, podróżujących na wielbłądach i koniach.

Dominacja lądu nad morzem pozostaje [jednak] nadal [faktem], a niedawne wydarzenie jeszcze bardziej potwierdziły tę supremację. Kiedy tallasokratyczne narody Europy zachodniej przekroczyły ocean, odkrywały [inne] kontynenty oraz określały morskie granice Azji, Rosja organizowała Kozaków⁹³ i emigrantów z północnych kresów, utrzymywała porządek na stepie, doprowadzając do zderzenia jej osadnictwa z koczownikami tatarskimi. Epoka Tudorów [w Anglii]⁹⁴ doprowadziła do rozwoju morskiej ekspansji Europejczyków oraz dostrzeżenia potęgi Moskwy wynikającej z władania [przez nią] Syberią⁹⁵. Ekspansja osadnictwa [rosyjskiego] ku Wschodowi była wydarzeniem o ogromnym znaczeniu, wpływającym na ten fakt, odsuwając

---

⁹³ Kozacy – grupa ludności wieloetnicznej z dominującym substytutu ruskim, zamieszkująca od XVI wieku Stepów Pontyjskie, znajdujące się na ówczesnym pograniczu I Rzeczypospolitej, Turcji i Rosji. W przypadku tego ostatniego państwa ich obecność zdecydowała o zapoczątkowaniu ekspansji zarówno w kierunku wschodnim, jak i na obszarze czarnomorskim w celu „zjednoczenia” wszystkich ziem kozackich. Po zdobyciu przez Rosję rangi czołowego mocarstwa w tym regionie stali się oni prekursorami osadnictwa syberyjskiego oraz osobistym wojskiem imperatora. Najliczniejsze było Kozactwo dońskie i kubańskie. Po upadku carskiej Rosji, próbowali oni tworzyć samodzielne państwa, lecz separatyzm ten został niezwykle krwawo stłumiony przez bolszewików.

⁹⁴ Tudorowie – dynastia rządząca w Anglii w latach 1485-1603, w czasie której kraj ten przechodził znaczne wstrząsy wewnętrzne z powodów religijnych, jak i popadł w konflikt morski z Hiszpanią.

⁹⁵ W latach 1553-1554 ekspedycja angielska pod przywództwem Richarda Chancellora opłynęła Półwysep Kola i zacumowała u ujścia Dźwiny, dając tym samym początek miastu Archangielsk. Na wieść o tym wydarzeniu car Iwan IV Groźny przyjął podróżników i udzielił im monopolu na północny handel z Rosją. Tak w Londynie powstała Kompania Moskiewska, która istniała do 1917 roku

[tym samym w czasie] na bok zderzenie tych dwóch [wspomnianych] żywiołów: [lądu i morza].

To prawdopodobnie jeden z najbardziej zdumiewających zbiegów okoliczności [w] historii, że morska i lądowa ekspansja Europy kontynuuje, w pewnym sensie, starożytną opozycję między [talassokratycznie nastawionymi] Grekami a [tellutokratycznymi] Rzymianami⁹⁶. Kilka wielkich porażek miało bardziej dalekosiężne konsekwencje, niż niepowodzenie w narzuceniu Hellenom łaciny. Germanom kulturę i chrześcijaństwo narzucili Rzymianie, Słowianom [zaś] przede wszystkim Bizantyjczycy⁹⁷. W późniejszych czasach lud romano-germański rozpowszechnił się na oceanie, z kolei grecko-słowiański przemierzył [Wielki] Step, pokonując [przy tym] nomadów turskich. Tym samym współczesna dominacja lądowa różni się od potęgi morskiej nie tylko [odnośnie] w kwestii źródeł swych ideałów, lecz i materialnych warunkach swych mobilności⁹⁸.

Pod wpływem działań Kozaków Rosja śmiało przełamała

---

⁹⁶ Autor jest zdania, że o ile imperium rzymskie było przede wszystkim tworem lądowym, to Grecja głównie panowała na morzach. O ile specyfika ta jest trafna, o tyle do tego porównania można już mieć nieco zastrzeżenia, gdyż zasadniczo nie było opozycji „binarnej” między Grekami a Rzymianami. Raczej należało by zwrócić tu uwagę na spór spartańsko-ateński (lądowo-morski) wewnątrz samej wspólnoty helleńskiej. Z kolei Rzymianie zbudowali swoją lądową potęgę przede wszystkim na gruzach innej talassokracji – Kartaginy. Z kolei w przypadku podboju Grecji było to następstwo serii wojen macedońskich rozgrywających się głównie na lądzie.

⁹⁷ Halford Mackinder ignoruje w tym momencie fakt, że nazwa Bizancjum ukształtowała się dopiero w XVIII wieku na określenie cesarstwa wschodniorzymskiego, które upadło dopiero w 1453 roku. Jednakże w praktyce – pomimo wyznawania prawosławia i przyjęcia greki za język imperium – nadal określali się oni mianem *Romanoi* – Rzymian.

⁹⁸ Z tego akapitu wynika, że – zdaniem Halforda Mackindera – geograficznie pojmowana Europa dzieli się na dwie zasadnicze części: zachodnią (cywilizację euratlantycką) – wyrosłą na bazie ludów romańskich i germańskich, które przejęły spuściznę łacińską, i rozpoczęły ekspansję morską dając początek dzisiejszym Amerykom, oraz wschodnią (cywilizację bizantyjsko-słowiańską) – zdominowaną przez żywioł słowiański, schryścianizowany przez Greków i prowadzący osadnictwo na obszarze eurazjatyckiego Wielkiego Stepu, co też dało początek imperium rosyjskiemu.

wcześniejszą izolację w lasach Północy. Być może największym wydarzeniem ubiegłego [XIX] wieku w Europie była migracja rosyjskich włościan w kierunku południowym [na obszary stepowe]. W tym samym czasie odnotowano spadek zaludnienia na terenach zalesionych. Obecne centrum współczesnej Rosji znajduje się na terenach Wielkiego Stepu, pośrodku pól pszenicy. Tam właśnie, z iście amerykańskim rozmachem, [założono i] zbudowano [przykładowo] Odessę⁹⁹.

Pokolenie temu pojawienie się pary¹⁰⁰ i Kanału Sueskiego¹⁰¹ zwiększyło mobilność na morzu w stosunku do potęg lądowych. Infrastruktura kolejowa pełniła [wówczas] głównie funkcje linii przesyłowych dla handlu oceanicznego. Koleje transkontynentalne zmieniają ten stan [na korzyść] sił lądowych, i nigdzie nie mają takiego wpływu, jak na eurazjatyckim Śródziemiu, na ogromnych terytoriach, gdzie ani drewno, ani też kamień nie był dostępny do budowy dróg. Linie kolejowe powodują [jeszcze] większe zdumienie na stepach, ponieważ są bezpośrednim następcą transportu konnego i wielbłądzego; etap drogowy został tu pominięty.

W kwestii handlu, nie należy zapominać, że ruch na oceanie – mimo że relatywnie tani – obejmuje czterokrotny przeładunek dóbr: [1] w fabryce, z której pochodzi, [2] w porcie załadunkowym, [3] w przystani wyładunkowej oraz [4] w magazynie na lądzie, z przeznaczeniem do sprzedaży detalicznej, podczas, gdy trasa transkontynentalnych linii kolejowych może biec bezpo-

---

⁹⁹ Odessa – oficjalnie miasto to założono w 1794 roku, choć już w starożytności istniała tu osada grecka. W latach 1529-1789 było to niewielkie miasteczko tureckie znane jako Yeni Dünya. Doprowadzone do okresu świetności przez ks. Richelieu, który w latach 1803-1815 był miejscowym gubernatorem. W XIX wieku miejscowość ta była głównym portem obsługującym rosyjskim eksport zboża, dzięki czemu stało się jednym z ważniejszych metropolii imperium. Po 1918 roku utraciło jednak swoje znaczenie.

¹⁰⁰ Wiek pary – tak wówczas nazywano rewolucję przemysłową z przełomu XVIII i XIX wieku.

¹⁰¹ Kanał Sueski – tor głębokowodny wybudowany w latach 1859-1869 i łączący Morze Śródziemne z Czerwonym, przez co znacznie skrócono drogę wodną z Dalekiego Wschodu do Europy.

średnio z fabryki eksportera do magazynu importera. W ten sposób przybrzeżny handel oceaniczny dąży, przy innych czynnikach równoważących, do stworzenia strefy penetracji wokół kontynentów, których wewnętrzny limit jest wyraźnie nakreślony przez linię [graniczną], której bilans czterech przeładunków, frachtu oceanicznego i transportu kolejowego z sąsiedniego wybrzeża jest zrównoważony w stosunku do kosztu dwóch przeładunków i kolejowego transportu kontynentalnego. Angielski i niemiecki węgiel współzawodniczy [w tej materii] na takich warunkach w połowie drogi przez Lombardię¹⁰².

Rosyjskie linie kolejowe mają czystą trasę 11 tys. km od Kibortów¹⁰³ na Zachodzie do Władywostoku na Wschodzie. Armia rosyjska [stacjonująca] w Mandżurii to istotny dowód na ekspedycyjny charakter jej sił lądowych, tak jak rozmieszczenie sił brytyjskich było dowodem dyspozycyjności potęgi morskiej. Prawdą jest, że kolej transsyberyjska jest nadal jednotorową i niepewną linią komunikacyjną¹⁰⁴, ale przed końcem [XX] wieku Azja będzie pokryta torami kolejowymi. Przestrzenie wewnątrz imperium rosyjskiego i Mongolii są tak ogromne, a ich potencjał demograficzny, rolny, energetyczny i surowcowy tak nieobliczalnie wielki, że nieunikniony jest tam rozwój rozległego systemu ekonomicznego, bardziej lub mniej zdecentralizowanego, [lecz] niedostępnego dla handlu morskiego.

---

¹⁰² Do 1914 roku węgiel był głównym paliwem okrętowym, stąd istniała konieczność budowania w miejscach strategicznych tzw.: stacji węglowych.

¹⁰³ W oryginale miejscowość ta nosi nazwę Wirballen (lit. Kibartai, pol. Kiborty – miejscowość na pograniczu Prus Wschodnich (Enklawy kaliningradzkiej) i Litwy. W 1861 roku utworzono tu odnogę kolei warszawsko-petersburskiej.

¹⁰⁴ Autor zdaje się przeceniać ówczesne znaczenie Kolei Transsyberyjskiej, głównej arterii łączącej Rosję europejską z wybrzeżem Pacyfiku, gdyż co prawda jej ówczesna długość robiła wrażenie (9,2 tys. km), jednak przed 1904 rokiem była to nie tylko trakcja jednotorowa, to na dodatek docierała tylko do jeziora Bajkał. To właśnie istnienie tego „wąskiego gardła” było jedną z zasadniczych przyczyn porażki Petersburga w wojnie z Japonią, która wybuchła dosłownie dwa tygodnie po odczycie H. Mackindera (8 II 1904 – 5 IX 1905).

Podsumowując ten pobieżny przegląd dziejowy, nie sposób nie zauważyć, że istnieje [zatem] określona korelacja między historią a geografią. Czyż pewna stałość związków przyczynowo-skutkowych nie staje się wówczas oczywista? Czyż regionem rdzeniowym Wielkiej Polityki nie jest ogromny obszar Eurazji, niedostępny dla statków, lecz u zarania starożytności szeroko otwarty dla konnych nomadów, a dziś mający zostać pokryty siecią linii kolejowych? Tutaj były i są warunki dla militarnej i ekonomicznej mobilności, bardziej dalekosiężnej i o specyficznym charakterze. Rosja jest [bowiem] następcą imperium mongolskiego¹⁰⁵. Jej nacisk na Finlandię, Skandynawię, Polskę, Turcję, Persję, Indie i Chiny zastępuje [niegdysiejsze] odśrodkowe ataki ludów stepowych.

Z perspektywy globalnej zajmuje ona centralną pozycję strategiczną [podobną do tej], jaką mają Niemcy w Europie¹⁰⁶. Może atakować i być atakowaną ze wszystkich stron, za wyjątkiem Północy¹⁰⁷. Pełny rozwój jej nowoczesnego transportu kolejowego to tylko kwestia czasu. Nie wydaje się prawdopodobne, aby jakaś rewolucja socjalna mogła zmienić te podstawowe relacje w stosunku do zaistniałych ograniczeń geograficznych warunkujących jej istnienie¹⁰⁸. Dostrzegając podstawowe ograniczenia tej mocarstwowości, zauważmy, iż jej zasady oddzieliły się wraz

---

¹⁰⁵ Teza ta po 1920 roku stała się podstawowym paradygmatem przemawiającym o eurazjatyckim charakterze Rosji.

¹⁰⁶ W okresie międzywojennym to założenie stało się podstawowym aksonatem szkoły geopolitycznej gen. Karła Haushofera.

¹⁰⁷ Wydarzenia rewolucji bolszewickiej zasadniczo zweryfikowały te założenie, gdyż z tego kierunku ograniczoną interwencję zbrojną prowadzili Brytyjczycy. Por.: C. Kinvig, *Krucjata Churchilla: Brytyjska inwazja na Rosję 1918-1920*, Warszawa 2008.

¹⁰⁸ H. Mackinder zwraca tu uwagę, iż polityka rosyjska na przestrzeni dziejów była przede wszystkim uwarunkowana geograficznie (głód ziemi charakterystyczny dla społeczności nomadycznych i poszukiwanie granic naturalnych wynikało z doświadczeń historycznych) i to niezależnie od panującej formacji społeczno-politycznej. Rewolucja bolszewicka i powstanie ZSRR – szczególnie zaś nabytki terytorialne z lat 1939-1945 – całkowicie potwierdziły tą opinię.

z Alaską¹⁰⁹ – to takie samo prawo polityki dla Rosji, żeby nie posiadać niczego za morzami, jak dla Wielkiej Brytanii trwać, jako potęga oceaniczna¹¹⁰.

Poza obszarem rdzeniowym w strefie półksiężyca wewnętrznego znajdują się Niemcy, Austria, Turcja, Indie i Chiny, a w zewnętrznym [wyspiarskim] Wielka Brytania, Afryka Południowa, Australia, Stany Zjednoczone, Kanada i Japonia. W obecnym stanie równowagi sił obszar Śródziemia – Rosja nie jest ekwiwalentny w stosunku do obszarów przybrzeżnych [Przymorza], i [dlatego też] jest możliwa przeciwwaga w postaci Francji¹¹¹. Stany Zjednoczone stały się ostatnio potęgą na Wschodzie, nie oddziałują [jednak] bezpośrednio na Rosję, lecz budując Kanał Panamski sprawiają, że zasoby Missisipi i Atlantyku stają się dostępne na Pacyfiku. Z tego punktu widzenia rzeczywista przepaść między Wschodem i Zachodem może [też] znaleźć swoje ujście [w rywalizacji] na Oceanie Atlantyckim¹¹².

Wahania równowagi sił na korzyść strefy Śródziemia, wywo-

---

¹⁰⁹ 13 III 1867 roku Alaska została sprzedana przez Rosję USA za rekordową wówczas sumę 7 mln \$.

¹¹⁰ Na początku XX wieku Wielka Brytania była największym na świecie mocarstwem kolonialnym, które zajmowało przeszło 20% całej ekumeny.

¹¹¹ Pamiętajmy w tym momencie, że 17 VIII 1892 roku doszło do podpisania sojuszu francusko-rosyjskiego, swym ostrzem skierowanego głównie Niemcom. Z kolei w trzy miesiące po wygłoszeniu tego odczytu przez naszego autora doszło do analogicznego zbliżenia między Paryżem a Londynem (*Entente cordiale*, IV 1904 roku). Natomiast 31 VIII 1907 roku podpisano porozumienie brytyjsko-rosyjskie, w którym obie strony zagwarantowały sobie swoje strefy wpływów.

¹¹² Kanał Panamski – głębokowodny tor wodny zbudowany w latach 1904-1914 łączący Atlantyk z Pacyfikiem, w wyniku czego znacznie zmalały odległości między Europą i Azją, kiedy płyniemy w kierunku zachodni. Ponadto jego utworzenie sprawiło, że z punktu widzenia USA stało się opłacalne rozwijanie transportu morskiego między wybrzeżem wschodnim i zachodnim, a co także za tym idzie pozwalało temu krajowi na swobodne przemieszczanie swojej floty wojennej z jednego oceanu na drugi. Ta uwaga jest szczególnie istotna, gdyż w 1890 roku wyszła praca adm. Afreda Mahana: *The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783*, która uzasadniała konieczność posiadania przez Stany Zjednoczone potężnej marynarki wojennej porównywalnej z *Royal Navy*.

lujące ekspansję na brzegowe tereny Eurazji, pozwoliłyby na użycie olbrzymich zasobów kontynentalnych na szybki rozwój infrastruktury, a wówczas imperium globalne byłoby w zasięgu wzroku. To mogłoby się zdarzyć [w przypadku], gdyby Niemcy połączyłyby się z Rosją. Dlatego też takie zagrożenie powinno skłonić Francję do sojuszu z potęgami morskimi, i wraz z Włochami, Egiptem, Indiami, Koreą stałaby się [ona] jednym z wielu przyczółków, gdzie floty [państw przybrzeżnych] mogłyby wspierać wojska lądowe w przymuszaniu koalicjantów obszaru rdzeniowego do rozproszenia swych sił zbrojnych i zapobiegania [w ten sposób] przed skupieniem całym swej potęgi na wojnę w zatokach [na wybranych kierunkach strategicznych]. Na mniejszą skalę takie rozwiązanie zastosował [książę] Wellington¹¹³ w swojej bazie morskiej w Torres Vedras¹¹⁴ w czasie wojny na Półwyspie Apenińskim. Może to dowodzić strategicznej funkcji Indii w brytyjskim systemie imperialnym. Czyż to nie jest idea leżąca u podłoża koncepcji pana [Leo] Amery'ego¹¹⁵, głosząca, że brytyjski front strategiczny rozciąga się od Przylądka [Dobrej Nadziei] przez Indie aż do Japonii?

---

¹¹³ Chodzi tutaj o Arthura Wellesleya I księcia Wellington – który skutecznie dowodził angielskim korpusem ekspedycyjnym przeciw wojskom napoleońskim na froncie hiszpańskim (1808-1813). W 1815 rozbił on armię francuską pod Waterloo, kładąc tym samym kres panowaniu Napoleona I.

¹¹⁴ Torres Vedras – port portugalski w pobliżu Lizbony, w okresie wojny hiszpańskiej główna baza zaopatrzeniowa wojsk brytyjskich.

¹¹⁵ Leopold Charles Maurice Stennett Amery (1873-1955) – brytyjski polityk konserwatywny i minister. W czasie II wojny burskiej był korespondentem wojennym „The Timesa”. Zastąpił dziełem: *The Times History of the South African War (1900-09)* oraz krytycznymi artykułami dotyczącymi reformy armii brytyjskiej.

Rozwój olbrzymich możliwości Ameryki Południowej mógłby mieć decydujący wpływ na ten [cały] system. Może on, [zatem] wzmocnić Stany Zjednoczone, lub [też] z drugiej strony, jeśliby Niemcy sprostałyby wyzwaniu doktryny Monroe¹¹⁶, pozwoliłyby na izolowanie Berlina od tego, co mogę określić jako politykę kontynentalną [zbliżenia z Rosją]¹¹⁷. Poszczególne kombinacje

¹¹⁷ Autor ten już w 1904 roku zapowiada, że podstawowym zadaniem polityki Londynu jest niedopuszczenie do aliansu Berlina i Petersburga, gdyż w przypadku połączenia rosyjskich zasobów demograficznych, surowcowych i osiowego położenia z niemiecką organizacją i potęgą przemysłową może to wprost zagrozić *Pax Britannica*. Ponadto wspomniane oba państwa były największymi w ówczesnej Europie potęgami lądowymi. Także w 1897 roku powstał w Niemczech program budowy *Hochseeflotte*, której jedynym celem

sił w systemie równowagi nie są [aż tak] ważne: skupiam się na tym, że z geograficznego punktu widzenia [dość] łatwo zmieniają się [one] wokół obszaru rdzeniowego, który [co prawda] jest rozległy terytorialnie, lecz ma ograniczoną mobilność w porównaniu z otaczającymi go potęgami przybrzeżnymi i wyspiarskimi.

Wypowiedziałem się, jako geograf. Aktualny bilans sił politycznych w konkretnym czasie to oczywiście wynik z jednej strony uwarunkowań geograficznych, ekonomicznych i strategicznych, z drugiej zaś demografii, zdolności decyzyjnej, technologii i organizacji [życia zbiorowego] rywalizujących [ze sobą] społeczności¹¹⁸. Jeśli [zaś] chodzi o proporcje, w jakich ilości te są dokładnie obliczane, możliwe jest stosowanie różnic bez prymitywnego uciekania się do broni. Czynniki geograficzne są bardziej wymierne w kalkulacji i bardziej stałe niż czynnik ludzki, stąd [też] powinniśmy spodziewać się poszukiwań [odpowiedniej] formuły odpowiadającej zarówno dawnej historii, jak i obecnej polityki. Ruchy społeczne wszystkich czasów rozgrywały się w zasadzie na obszarze podobnych stref geograficznych, gdyż wątpię czy postępowe osuszanie Azji i Afryki – nawet, jeśli udowodnione – zmieniło w czasach historycznych [aż] tak bardzo środowisko człowieka¹¹⁹. Marsz imperium [brytyjskiego] w

---

istnienia było zniwelowanie brytyjskiego panowania na oceanach. W tej sytuacji, aby nie dopuścić do wspomnianego sojuszu Halford Mackinder proponuje wówczas skłonienie II Rzeszy do skierowania swej uwagi na Amerykę Południową. Gdy to okaże się niemożliwe w kolejnej swej rozprawie z 1919 roku: *Democratic Ideals and Reality* autor ten postawi wniosek o zbudowanie zapory geopolitycznej między Niemcami a Rosją bolszewicką złożonej z Polski, Białorusi, Ukrainy i Państwa Rosyjskiego. Por.: B. Blouet, *Sir Halford Mackinder as British high commissioner to South Russia 1919-1920*. „Geographical Journal” 1976, nr 142, s. 228-36.

¹¹⁸ H. Mackinder w tym przypadku omawia najpierw stałe, a potem zmienne czynniki warunkujące powstanie i funkcjonowanie konkretnej potęgi

¹¹⁹ Jeżeli określone wydarzenia historyczne, społeczne i polityczne naniesiemy na mapę i uwzględnimy czynnik długiego trwania, to okazuje się, że dzieje cywilizacji rozgrywają się głównie na obszarach, które geografia polityczna i geopolityka nazywa ekumena. Jej przeciwieństwem jest aneku-

kierunku zachodnim, skutkował według mnie [jedynie] krótkotrwałą rotacją marginalnych sił wokół południowo-zachodniej i zachodniej krawędzi Śródziemia. Zagadnienia Bliskiego, Środkowego i Dalekiego Wschodu odnoszą się do niestabilnej równowagi, zarówno sił wewnętrznych, jak i zewnętrznych w tych regionach wewnętrznego półksiężyca, gdzie władza lokalna jest obecnie mniej lub bardziej niestabilna¹²⁰.

Na zakończenie [tych rozważań] warto [jeszcze] wyraźnie wskazać, że zmiana władztwa nad obszarem interrioru należącym do Rosji nie skutkowałaby zmniejszeniem geograficznego znaczenia pozycji Śródziemia. Gdyby na przykład Chińczycy kierowani przez Japończyków obalili imperium rosyjskie i zdobyli jego terytorium [to wówczas i oni], mogliby stanowić niebezpieczeństwo dla światowej wolności, dlatego, że połączyliby [w ten sposób] front oceaniczny z zasobami wielkiego kontynentu i, tak jak wcześniej Rosja, zdobyliby w ten sposób przewagę wynikającą z zajmowania regionu rdzeniowego.

Przekład z języka angielskiego:
Michał Radoszko i Michał Szymuś
Redakcja tekstu: *Robert Potocki*

---

mena. Z kolei obszary peryferyjne dla historii i polityki to subekumena.

¹²⁰ Mowa jest tu przede wszystkim o bliskowschodnich prowincjach imperium otomańskiego i Persji, stanowiących element ówczesnej rywalizacji między Wielką Brytanią a carską Rosją.